

Irena Bratičević

Odsjek za klasičnu filologiju

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Ivana Lučića 3, HR-10000 Zagreb

irena.braticevic@m.ffzg.hr

NA ŽENSKU SLUŽBU: OZNAKE ŽENSKOG VLASNIŠTVA NA RUKOPISIMA I KNJIGAMA STAROG DUBROVNIKA

U radu se prikazuje korpus od četrdesetak primjeraka u većoj mjeri rukopisa te u manjoj mjeri tiskanih knjiga koji su, sudeći prema oznakama vlasništva, pripadali ženama u Dubrovniku u razdoblju od sedamnaestog do devetnaestog stoljeća, uz jedan istaknut raniji primjer iz četrnaestog stoljeća. Identificiraju se vlasnice, a primjerci se analiziraju s obzirom na oblike bilježenja vlasništva, na zastupljene autore i tekstove, vrijeme nastanka, pisare rukopisa te, ukoliko postoje, oznake višestrukog vlasništva. U prilogu su u obliku popisa izdvojeni upotrijebljeni rukopisi i izdanja i imena njihovih vlasnica. Radom se daje prilog istraživanju zasad slabo proučenog mjesta žena u ranonovovjekovnom svijetu knjige.

1. Uvod

U dosadašnjim istraživanjima dubrovačke kulturne prošlosti u okviru disciplina povijesti knjige, književne historiografije koju zanimaju autorice te historiografije koju zanima život redovnica doticano je i pitanje žena kao vlasnica rukopisa i tiskanih knjiga. Žensko vlasništvo pritom se utvrđuje na temelju različitih materijalnih dokaza. To mogu biti sačuvani popisi privatnih biblioteka, kakav je ostao iza plemkinje Marije Đurđević-Bunić u devetnaestom stoljeću (Stojan 1996), oporuke, u kojima se navode bilo pojedini naslovi, kao u nekoliko srednjovjekovnih primjera (Stipčević 2004:189,

198–199, Lonza 2021:123), bilo tek spomen knjiga bez njihovih naslova, kao u oporuci Anice Bošković iz 1803. (Stojan 1999:336), te oznake vlasništva na samim knjigama, za koje su u dosadašnjoj literaturi najcitiraniji primjer, koji će se dodatno rasvijetliti u ovom radu, imena redovnica klarisa zapisana na nekoliko istom rukom pisanih rukopisa danas pohranjenih u Arhivu Male braće u Dubrovniku (Marković 1970:374–375, Stipčević 2005:191, Fulurija 2016:96–97, Vlašić 2020:28–30).

Zbog podređenosti na koju su žene ranog novovjekovlja bile osuđene na području obrazovanja, pismenosti i kulturnog života, ženska imena zapisana na knjigama kao oznaka vlasništva rijetki su i dragocjeni podaci za bolje upoznavanje kulturne i društvene dimenzije života žena kako u drugima, tako i u dubrovačkoj sredini. Stoga sam u ovom istraživanju pokušala okupiti veći broj oznaka ženskog vlasništva na dubrovačkim rukopisima i tiskanim knjigama kako bi se oblikovala makar fragmentarna slika o praksama bilježenja vlasništva i o umjetničkoj i duhovnoj literaturi za koju u najvećem broju slučajeva možemo računati da je bila i predmetom interesa a ne samo posjeda Dubrovkinja. Korpus iz kojeg su izlučeni uzorci nije sveobuhvatan, niti to s obzirom na kvantitetu sačuvane građe može biti, ali nije ni ograničen na pojedinu zbirku ili razdoblje, već je rezultat dosadašnjih, tuđih i mojih, proučavanja dubrovačke knjižne i rukopisne baštine. Na temelju analize primjeraka s oznakama vlasništva nastojat ću odgovoriti na pitanja: tko su, sudeći prema oznakama, bile vlasnice, na koje su načine zabilježena njihova imena, postoji li povijest višestrukog vlasništva, koji su tekstovi odnosno autori u njihovim knjigama zastupljeni te, bude li moguće, tko su bili pisari koji su pisali rukopise. Oznaku vlasništva odnosno *ex libris* promatram upravo kao oznaku posjedovanja, koja nije dokaz i za povijest čitanja (Velagić i Kristek 2009), no na koncu ću se osvrnuti i na pitanje čitanja, o kojem bi trebale svjedočiti prije svega bilješke vezane uz tekst, podcrtavanja, ispravci i slične vrste zapisa.¹

¹ Ovaj rad financiralo je Sveučilište u Rijeci projektom *Tragovi ženskog pisma u ranom novom vijeku* voditelja prof. dr. sc. Ivana Lupića, kojemu zahvaljujem na poticaju i dragocjenim komentarima. U radu oznake vlasništva uvijek donosim u izvornoj grafiji, a dijelove riječi koji su zbog skraćivanja izvorno izostavljeni razrješujem u zagradama. Ostale transkripcije donesene su u suvremenoj grafiji i pravopisu. Za nazive repozitorija iz kojih su citirani dokumenti upotrijebljene su sljedeće pokrate: ABD – Arhiv Biskupije dubrovačke, AMB – Arhiv Male braće u Dubrovniku, BKD – Biskupijska knjižnica Dubrovnik, DAD – Državni arhiv u Dubrovniku, DKD – Dominikanska knjižnica u Dubrovniku, NSK – Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, ÖNB – Österreichische Nationalbibliothek u Beču, SK – Slovanská knihovna u Pragu, ZBB – Zbirka Baltazara Bogišića u Cavtatu, ZKD – Znanstvena knjižnica u Dubrovniku.

2. Tiskane knjige

Budući da ženama u Dubrovačkoj Republici nije bilo dostupno institucionalno obrazovanje, njihova pismenost, opća izobrazba i poznavanje stranih jezika zavisili su ili od svjetonazorske otvorenosti i financijskih mogućnosti muškog dijela obitelji koji je odlučivao o privatnoj poduci djevojaka stasalih u domu ili od eventualnih potreba u samostanskoj zajednici za one koje su se zaredile. Još potkraj šesnaestog stoljeća poznavanje talijanskog bila je rijetkost, a latinskog iznimka. Kada je Serafino Razzi 1587. pohodio ženski dominikanski samostan svetog Mihajla, u njemu – prema riječima Sara Crijevića – nije bilo nijedne redovnice koja se mogla sporazumjeti na talijanskom jeziku. Utoliko se više među njima istaknula Nikoleta Rastić, koja je svu usmenu i pisanu komunikaciju između zajednice i pohoditelja vodila na latinskom, a govorila ga je tako lijepo i pravilno »kao da je rođena u zlatno doba Rima« (Crijević 1977:560; moj prijevod). Broj žena koje su poznavale strane jezike s godinama je rastao, osobito u plemićkom staležu, ali je i dalje bio malen. Stoga ne iznenađuje da korpus koji se u ovom radu analizira najvećim dijelom obuhvaća primjerke koji sadržavaju hrvatske tekstove. To nadalje znači da je on većinom rukopisni, jer većina hrvatske pisane baštine u ovom razdoblju nije tiskana. Na tiskane knjige s oznakama ženskog vlasništva, u usporedbi s brojem rukopisa koji čuvaju ženski *ex libris*, nailazi se razmjerno rijetko.

Jedan istaknuti, već opisani primjer oznake ženskog vlasništva na tiskanoj knjizi potječe od Jelene Pucić-Sorkočević (o. 1784. – 1865.), vlasnice primjerka prvog izdanja pjesama renesansnog pjesnika Dinka Ranjine (Stojan 1997b). Taj primjerak *Pjesni razlicijeh*, tiskan u Firenci 1563., danas se čuva u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu pod signaturom RIIC-8°-75.² Da je nekoć bio u vlasništvu Jelene Pucić-Sorkočević, svjedoči zapis »Ellena di Pozza Sorgo n(a)ta Ragnina« na naslovnoj stranici, a onda i zapis Ljudevita Gaja na zaštitnom listu. U njemu Gaj 1837. bilježi da mu je knjigu Jelena Pucić-Sorkočević »povjerila«, da je knjiga jedini primjerak »od svoje vrsti« te da je njezina vlasnica »posljednja od prastare vlastelske dubrovačke kuće »Ranjina««. Moglo bi se s obzirom na podrijetlo vlasnice stoga pomisliti da se knjiga sve od šesnaestog stoljeća čuvala u istoj kući i rodbinskim nasljedstvima prenosila do posljednje predstavnice pjesnikova roda, no knjiga sama kazuje nešto drugo, a to je da su ju prije Jelene Pucić-Sorkočević posjedovala barem četvorica vlasnika iz različitih obitelji.

² Digitaliziran je i može se vidjeti na poveznici <https://digitalna.nsk.hr/?pr=i&id=628702> (pristupljeno 21. 3. 2025.).

Iznad ukrasnog okvira na naslovnoj stranici knjige zabilježena su dva imena i podatak o nabavi: u gornjem retku stoji zapis »Dragho Vidimlia e soi amici«, a u donjem »Conprato per @ 240 Jerolimo Bonda«. Prema položaju na stranici, gornji je zapis zauzeo središnji i veći prostor, a donji je stisnut između njega i okvira, pa je vjerojatno da je Jeronim Bonda (o. 1581. – 1647.) bio kasniji, a Drago Vidimlja, koji je 1632. zabilježen kao član dubrovačke bratovštine lazarina, raniji vlasnik.³

Nadalje, na prethodnoj stranici tj. poleđini predlista stoji zapis »Francisci de Ragnina ex dono D(omi)ni Vincentii Volanti«, koji donosi imena dvojice novih vlasnika, i to iz osamnaestog stoljeća. Rukopis, naime, kojim je taj zapis pisan odgovara rukopisu Frana Ranjine (1713. – 1791.), istaknutog diplomata i poklisara koji je, prema književnom povjesničaru Francescu Mariji Appendiniju, bio i latinski pjesnik (Vekarić 2015:115–118), a poznati primjerci knjiga s njegovim *ex librisom* pokazuju da je bio i bibliofil.⁴ Vice Volantić, pak, koji mu je *Pjesni razlike* poklonio, potomak je trgovca Vice Volantića koji je 1628. primljen u kapitul bratovštine lazarina (Curić Lenert i Lonza 2016:83), gdje mu se nekoliko godina poslije kao bratim pridružio i Drago Vidimlja. Cirkulacija primjerka možda se u jednoj etapi odvijala upravo zahvaljujući kontaktima u lazarinskom krugu. Zanimljivo je da je član te bratovštine, koju su osnovali trgovci na Levantu a zatim su joj i plemići i pučani pristupali »iz pobožnosti«, bio i »chavaliero Domeneco Ragnina«, dodan na popis 1595. (Curić Lenert i Lonza 2016:80). Primjerak prvog izdanja njegove zbirke na koncu je, preko vlasnika iz redova pučana, zatvorio krug i vratio se u vlasteoski rod iz kojeg je potekao te je

³ Godine rođenja i smrti vlastelina Jeronima Bonde preuzimam iz Vekarić 2012:138. Drago Vidimlja (Vidinlija) pripadao je obitelji trgovaca. Godine 1632. primljen je u kapitul bratovštine lazarina, u čijoj je matrikuli naveden kao »Drago di Piero Vidinlia« (Curić Lenert i Lonza 2016:83), i to namjesto oca, koji se bavio trgovinom u Beogradu (Popović 1986:231) i ondje umro 1616. (oporuka Petra Dragičevića Vidinlije sačuvana je u Državnom arhivu u Dubrovniku, Testamenta notariae, sv. 55, l. 130r–130v).

⁴ Rukopis zapisa na knjizi Dinka Ranjine uspoređujem s potpisanim pismima koja je Frano Ranjina slao dubrovačkoj Vladi iz Petrograda od 1773. do 1775. (DAD, Diplomata et acta saec. XVIII, sv. 27, br. 3034). Ranjina je i na drugim knjigama u svojem vlasništvu bilježio *ex libris*, a nerijetko i podatak o kupovini. U mrežnom katalogu Znanstvene knjižnice u Dubrovniku dostupni su podaci o njegovim oznakama vlasništva na šest knjiga, među kojima su, na primjer, *Observations on Mount Vesuvius, Mount Etna, and other volcanos* Williama Hamiltona iz 1773. (sv. IV) sa zapisom »Francois de Ragnina Naples 1776.« i *Della lingua toscana di Benedetto Buommattei* iz 1744. sa zapisom »Francisci de Ragnina comprato a Bologna ... 1763«. Slike naslovnica Boccacciova *Dekameron* kupljenog u Trstu 1771. i prvog sveska epa *Philosophiae recentioris libri X* Benedikta Staya koji je Ranjina dobio »ex dono auctoris« 1755., u godini kad je djelo tiskano u Rimu, v. u Vekarić 2015:116, 117.

od Frana Ranjine, koji nije imao djece, prešao u ruke njegove nećakinje Jelene Pucić-Sorkočević. Iako je ta ugledna intelektualka, pjesnikinja i skladateljica, cijenjena i izvan granica Dubrovačke Republike, na više načina pokušala utjecati da se posuđeni raritet vrati u obiteljsku biblioteku (Stojan 1997b:190–192), Ljudevit Gaj na njezine se molbe oglušio. Posvetio joj je svoje izdanje Ranjininih pjesama iz 1850., ali joj predložak nije vraćen.

Njezina oznaka vlasništva sačuvana je i na dvjema knjigama danas poštevanima u Znanstvenoj knjižnici u Dubrovniku. Obje su priručnici namijenjeni onima koji žele izbrusiti umijeće lijepog pisanja na talijanskom. *Rimario lirico o sia tavola di tutte le rime ridotte coi versi intieri sotto le cinque lettere vocali di cinque principali poeti lirici Petrarca, Bembo, Casa, Guidiccioni e Molza* (Venecija, 1764.; signatura NPS-23) na naslovnoj stranici ima rukopisni zapis »Per uso di Elena Luisa Ragnina«, dok u primjerku izdanja *Il rimario del signor Girolamo Ruscelli colla dichiarazione, colle regole e col giudizio per saper convenevolmente usare o schifare le voci nell' esser loro, cosi nelle prose, come ne' versi* (Venecija, 1802.; signatura NPS-53) također na naslovnoj stranici stoji gotovo istovjetno »Per uso di Ellena Luisa di Ragnina«. ⁵

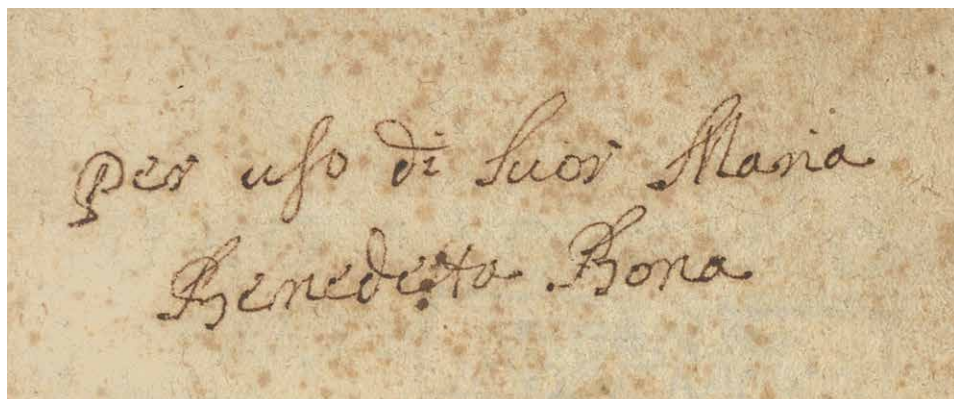
Potonje dvije knjige u skladu sa svojom provenijencijom dio su Zbirke Natali-Pozza-Sorgo u dubrovačkoj Znanstvenoj knjižnici. Istoj ostavštini pripadala je jedna talijanska priprava za sakramente, *Apparecchio per li ss. sacramenti col metodo per udire la Santa Messa e varie preghiere* (Venecija, 1825.; signatura NPS-171) na čijem predlistu dva puta, tintom pa grafitnom olovkom, piše »Soffia de Natali«, kao i Lamé-Fleuryjeva povjesnica za djecu prevedena na talijanski, *La storia moderna raccontata a' fanciulli* (Venecija, 1854.; signatura NPS-172/1-2) sa zapisom »Marie de Natali« na prednjem zaštitnom listu. Prva je vlasnica najvjerojatnije Sofija kći Jeronima Natalija, rođena 1811., a druga njezina nećakinja Marija (1862. – 1929.), kći Mata Natalija i po majčinoj liniji unuka Jelene Pucić-Sorkočević (Vekarić 2017:85). ⁶

Sljedeća tiskana knjiga s oznakom ženskog vlasništva uvodi u ovaj pregled vlasnicu iz redova redovnica. Posrijedi je primjerak drugog sveska

⁵ Iako se nalaze izvan fokusa ovoga rada, važno je spomenuti da je Jelena Pucić-Sorkočević bila i vlasnica većeg broja glazbenih rukopisa i izdanja. Tridesetak nota s njezinom oznakom vlasništva čuva se u dubrovačkom Arhivu Male braće, a još nekoćicina, koja je pripadala privatnoj zbirci Dragičević, danas je u Znanstvenoj knjižnici u Dubrovniku; v. Katalinić 2006, s faksimilom *ex librisa* u obliku »Per uso di Elena Luisa Ragnina« na str. 75, te *Popis zbirke muzikalija obitelji Dragičević* koji je izradila Vjera Katalinić 2001., danas u Znanstvenoj knjižnici.

⁶ Zahvaljujem Nelli Lonzi na usmjerenju prema glazbenim rukopisima i Zbirci Natali-Pozza-Sorgo, a Pauli Raguž i Luciji Kukici Čosić na pomoći oko pronalaska knjiga iz te zbirke.

teološkog priručnika *L' uno necessario*, tiskanog u Veneciji 1738. Riječ je o trećem, petosveščanom izdanju najutjecajnijeg djela dubrovačkog isusovca Benedikta Rogačića (1646. – 1719.) u kojem se razlaže put do spoznaje Boga i Božje ljubavi (Halambek 1991:119–120). Primjerak se danas čuva u Znanstvenoj knjižnici u Dubrovniku (pod signaturom R-95), a na njemu se na dva mjesta nalazi *ex libris* Marije Benedikte Bunić: na *recto* strani prvog, inače izvorno praznog lista u obliku »Per uso di Suor Maria Benedetta Bona« (Slika 1) i na sljedećem, natpisnom listu u obliku »Suor Maria Bened(ett)a Bona Santa Cattarina«. Vlasnica je dakle bila redovnica u dominikanskom samostanu Svete Katarine, utemeljenom 1706. nakon što je prethodni dominikanski samostan, kao i ostali samostani redovnica u Dubrovniku, stradao u potresu i poslijepotresnim požarima 1667. Marija Benedikta Bunić (1713. – 1780.) bila je inače sestra pjesnika Luka Mihova Bunića (Vekarić 2016:151). U samostan je ušla 1735. (Fulurija 2016:150, 152), što bi značilo da je Rogačićev priručnik dobila u posjed kao redovnica, a kako je pripadala plemićkom staležu, veća je i vjerojatnost da je mogla znati talijanski. Oba *ex librisa* pisana su istom rukom, koja bi mogla biti upravo ruka vlasnice.

Slika 1. *Ex libris* Marije Benedikte Bunić na izdanju priručnika *L' uno necessario* B. Rogačića (ZKD R-95).

Za razliku od ovoga primjera, pomalo je dvojbena *ex libris* na knjižnici *Priprava duhovna za bogoljubno pristupit na svete sakramente od ispovjesti i pričješćenja* (Dubrovnik, 1785.) jer se zapisano ime danas ne može iščitati u cijelosti. Autor je toga djelca u izdanju neimenovani franjevac Ivan Križostom Klešković (Rode 1917:493–494), a primjerak koji se danas čuva u

Slavenskoj knjižnici u Pragu (pod signaturom J 3066) ima na zadnjoj stranici nezgrapno napisano prezime »Ivancovich« i ime koje rekonstruiram kao »An[na]«. Ostatak riječi iza slova *An-* ne vidi se jer je preko njega zalijepljena zaštitna traka, no u korpusu sačuvanih oporuka dubrovačke notarije može se pronaći ime »Anna Ivancovich« 1802. godine.⁷ Nakon dvije plemkinje, Ana Ivanković bila bi vlasnica iz redova pučanki. Nedvojbeno će se s vremenom naći i drugi primjerci tiskanih knjiga s oznakama ženskog vlasništva, no već i ovi navedeni primjeri sugeriraju ono što će se potvrditi na rukopisnoj građi: da će se u vlasništvu žena u Dubrovniku, bile one redovnice ili laikinje, izmjenjivati knjige praktične duhovne namjene s djelima visokoumjetničke svjetovne književnosti.

3. Rukopisi u posjedu laikinja

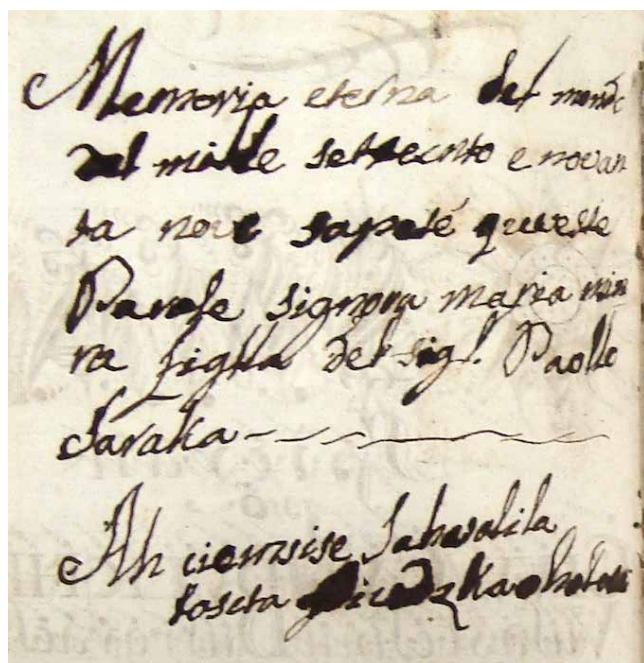
Budući da će se, nadalje, pokazati da su vlasnice iza kojih je na rukopisnim knjigama ostao zapis o vlasništvu pretežito bile redovnice, ovo je poglavlje posvećeno onima za koje se može sa sigurnošću reći da su bile laikinje, a započinje prijepisima najvažnijeg i najprepisivanijeg djela hrvatske književnosti, Gundulićeva *Osmana*.

Jedan je od njih dvosveščani prijepis koji se danas čuva u Arhivu Male braće pod signaturama AMB 24 i AMB 25 (u prvome se svesku nalazi prvih deset pjevanja, a u drugom pjevanja 11. – 13. i 16. – 20.). Prijepis potječe iz pera dominikanca Rajmunda Gallanija (1652. – 1727.), a nastao je vjerojatno koncem sedamnaestog ili početkom osamnaestog stoljeća.⁸ Zapis

⁷ Oporuka Ane Ivanković, preminule u Solunu: DAD, Testamenta notariae, sv. 89, l. 64r–69v.

⁸ Dataciju rukopisa temeljim na vremenu prepisivačeva djelovanja, a identifikaciju prepisivača zajedno s Ivanom Lupićem temeljim na usporedbi rukopisa *Osmana* s nizom Gallanijevih potpisanih dokumenata, kao što je pismo Nikoli Sorkočeviću iz 1684. (DAD, Diplomata et acta saec. 17, sv. 76, br. 2131/34), jedanaest hrvatskih pisama nadstojnici dominikanskog samostana svete Katarine poslanih iz Pere kod Carigrada u razdoblju od 1715. do 1720. godine (ZKD, Koresp. 2, Gallani (Gallanus), Raymundus) te pismo gvardijanu samostana svetog Jakova iz 1725. (DAD, Diplomata et acta saec. 18, sv. 30, br. 3061/I, 34). Rajmund Gallani (Jelić) nakon školovanja na isusovačkom učilištu u Dubrovniku ušao je u dominikanski red, a nakon studija u Italiji djelovao u Dubrovniku do 1702., kada s barskim nadbiskupom Vickom Zmajevićem odlazi u vizitaciju Albanije, Epira i Makedonije. Godine 1706. imenovan je vikarom patrijaršije u Peri Carigradskoj, 1709. nadbiskupom Ankare, a 1721. nadbiskupom Dubrovnika (Dračevac 2016:320–322). Đuro Körbler ispravno je pretpostavio da je isti prepisivač koji je pisao *Osmana* u rukopisima AMB 24 i 25 također autor prijepisa *Osmana* u Arhivu HAZU I. d. 90b (tzv. Nenadin rukopis), zatim rukopisa koji je tada bio kod Rešetara a danas je u Slavenskoj knjižnici u Pragu (SK T 4115) te rukopisa u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu NSK R 3167 (Körbler u SPH 9, 1938:62–64). Kako

pak o vlasništvu stotinjak je godina mlađi. Sadržava godinu 1799., i glasi: »Memoria eterna del mondo del mille settecento e novanta nove sape te queste Parole signora maria minora figlia del sig(no)r Paollo Saraka« (Slika 2). Istom rukom ispod tog zapisa, u kojem gotovo da odzvanja rima (*nove – parole, Maria – figlia*), navedena su i prva dva stiha *Osmana*: »Ah ci emsise sahvalila / tascta gliudzka ohola[...]«. U vrijeme zapisa, sudeći prema genealogijama dubrovačke vlastele, jest živjela Marija Saraka, kći Pavla Sarake, jedna odnosno mlađa od dviju kćeri Pavla Sarake po imenu Marija. Starija Marija tj. Marija Janja, rođena 1778., postala je benediktinka, dok je mlađa Marija bila laikinja (Vekarić 2017:301). Rođena je 1779. pa je u vrijeme kada je nastao ovaj zapis bila dvadesetogodišnjakinja.

Slika 2. Oznaka vlasništva Marije Saraka na rukopisu Gundulićeva *Osmana* (AMB 24).

Körbler, međutim, nije znao tko je pisar, na temelju dovođenja ovih rukopisa u pogrešan kronološki odnos s *Dubrovačkom bibliotekom* Sara Crijevića datirao ih je u drugu polovicu osamnaestog stoljeća (Körbler 1938:63, što se za AMB 24 i 25 ponavlja u Brlek 1952:55, a za NSK R 3167 u Jurić 1991:72). Zapravo je Dušan Vuksan rukopis Arhiva HAZU I. d. 90b ispravno smjestio na kraj sedamnaestog ili početak osamnaestog stoljeća (Vuksan 1911:44). Četirima navedenim Gallanijevim prijepisima *Osmana* treba pridodati i peti, AMB 375. Körblerova (i ne samo njegova) zabluda s Crijevićevom *Bibliotekom* rastumačena je i razriješena u Lupić i Bratičević 2017:95–101.

Zapis odražava ruku koja je bila nevješta kako u oblikovanju slova tako i u upotrebi tinte i pera, zbog čega se može pretpostaviti da je bio izveden ženskom rukom, odnosno, vjerojatno rukom vlasnice. Zapis se nalazi u rukopisu AMB 24 na prvome listu, na *verso* strani koja je prvotno bila ostavljena praznom, a ista ruka možda se javlja još i na dnu same naslovne stranice, u prekriženom zapisu »Dio prvi«. U oba sveska ovoga prijepisa na naslovnim je stranicama zapisano i »Santa Maria«, rukom koja ne pripada ni prepisivaču epa ni kasnijoj vlasnici. Ako je posrijedi *ex libris* benediktinskog samostana svete Marije od Kaštela, valjalo bi razmišljati o razmjeni vlasništva između dviju sestara, koja se događa do 1808. godine, kada su odlukom francuskih vlasti dubrovački ženski samostani ukinuti.⁹

Još jedan rukopis *Osmana* nosi »ženski« *ex libris*: rukopis AMB 209, koji je uvezan u korice od pergamene, a na unutarnjoj strani prednje korice rukom vlasnice napisano je »Questo libro di me Elena Bona«, s time da je ime »Elena Bona« kasnije precrtano. Na rukopisu nema drugih oznaka vlasništva. Tekst epa u cijelosti je ispisao prepisivač koji još nije identificiran. Jensen je kao gornju vremensku granicu nastanka rukopisa postavio 1820. godinu, jer se izrijekom ne bilježi izostanak 14. i 15. pjevanja (Jensen 1900:228), dok Brlek smatra da je pravopis karakterističan za sredinu osamnaestog stoljeća (Brlek 1952:207). Kao moguće vlasnice u drugoj polovici osamnaestog ili u devetnaestom stoljeću javljaju se četiri Jelene Bunić. Najpoznatija je među njima Jelena koja je postala supruga Ivana Boždarevića, rođena 1786., a preminula 1816. godine nakon porođaja, povodom čega su joj pjesnici Bernard Džamanjić i Đuro Hidža posvetili ciklus žalobnih latinskih i hrvatskih pjesama, hvaleći njezine kreposti (Stojan 1997a).¹⁰ Ta je Jelena bila izravni potomak Ivana Gundulića i sestra književnika Pijerka Bunića (Vekarić 2013:189).¹¹

Iz vlasteoskog roda Đurđevića potječe posjednica fragmentarno sačuvanog prijepisa prijevoda nekih evanđeoskih tekstova i poslanica na

⁹ U Dubrovniku su nakon potresa umjesto dotadašnjih osam postojala samo tri samostana časnih sestara: benediktinski samostan svete Marije od Kaštela, franjevački samostan svete Klare i već spomenuti dominikanski samostan svete Katarine Sijenske.

¹⁰ Slavica Stojan spominje rukopis AMB 209 i pritom podrazumijeva da je pripadao upravo ovoj Jeleni Bunić (Stojan 1997a:24).

¹¹ Samo po opisu poznat je jedan rukopis *Osmana* koji je bio i načinjen za žensku upotrebu, i to za samostan redovnica benediktinki, kako je pokazivao zapis na naslovnoj stranici ispod naslova: »Pripisan na Sluscbu Manastira Sv. Marie godiscta 1747.«. O njemu je izvijestio njegov kasniji vlasnik, poljski slavist Michał Bobrowski (1784. – 1848.). On je oko 1820. godine posjetio Dubrovnik, a tom mu je prilikom ovaj rukopis darovao Pijerko Bunić, no rukopis je nestao u Poljskoj tijekom Drugog svjetskog rata (Rapacka 1998:182). Na prvoj je stranici i zapis koji je navodno glasio »Ragusa 26 aprile 1772 della libreria di Pietro Marchese de Bona« (Rapacka 1998:182), međutim, godina neće biti točna jer je markiz Pijerko Bunić živio od 1788. do 1846.

hrvatski. Danas je to rukopis ZKD 106, koji nosi *ex libris* Marije-Ane Đurđević (1808. – 1891.) pisan vjerojatno njezinom rukom, na unutar-njoj strani prednje korice, u obliku »Ad uso di Maria Anna figlia di Niccolò de Giorgi«.

Navedeni rukopisi mogli bi stvoriti pogrešnu sliku prema kojoj su posjednici knjiga mahom pripadali vlasteoskom staležu, no da tomu nije tako, pokazuje niz rukopisa s oznakama vlasništva laikinja iz pučanskog i građanskog sloja. Mara Kovač imenovana je kao vlasnica rukopisa koji sadrži Gundulićeve *Suze sina razmetnoga*, a na kraju rukopisa dodano je još nekoliko molitvenih tekstova. Danas je taj rukopis AMB 17, knjižica u kartonskim koricama presvučenima pergamenom, pri čemu je na rubu unutarnje strane stražnje korice zapisano: »Ovoje Libro Marre Stiepana Kovacia« (Slika 3) te ispod toga: »Ragusii«. Na temelju usporedbe *ex librisa* s rukom koja je ispisala i Gundulićevu poemu i dodane molitve pretpostavljam da je Mara Kovač, za koju sam uspjela naći samo godinu smrti (1776.), pisarica svih tekstova u rukopisu.¹²

Slika 3. *Ex libris* Mare Kovač na rukopisu Gundulićevih *Suza* (AMB 17).

S manje se teškoća može pronaći jednu od vlasnica prijepisa Palmotičeve drame *Akile*, današnjeg rukopisa NSK R 3121. Na naslovnoj stranici toga rukopisa prikazan je slijed čak šestoro vlasnika: Rafa Šarića, Ane Hidže, Ivana Kaznačića, Antuna Kaznačića, Ljudevita Gaja i Velimira Gaja. Najraniji zapis, u kojem je ime i prezime naknadno zatamnjeno tintom, a koji čitam kao »Ex libris Raphaelis Sciarich« povezujem s rukom Rafa Šarića koji je u drugoj polovici osamnaestog stoljeća radio kao tajnik austrijskog konzula u Dubrovniku Miha Milišića (1711. – 1798.).¹³

¹² Pod tom je godinom 1776. navedena »Maria Stiepana Covacia« u popisu umrlih vođenom pri dominikanskom samostanu (DKD 34-VII-4, Popis umrlih, pod M).

¹³ Sačuvani dokumenti sa Šarićevim potpisom i pisani njegovom rukom nalaze se u DAD, Diplomata et acta saec. 18, sv. 164, br. 3212/1 (iz 1788. godine) i sv. 152, br. 115 (iz 1800. godine). Za drugačije čitanje prezimena u *ex librisu* usp. Jurić 1991:55, gdje stoji »Milicich?«.

Istom bojom tinte kojom je zacrnjeno Šarićevo ime i prezime napisano je ime »Anne Higgia«, tako da tvori cjelinu s gornjim izrazom »Ex libris«. Ana Hidža, rođena 1755., bila je sestra latinskog pjesnika i liječnika Đura Hidže (1752. – 1833.).¹⁴ I njezino je ime kasnije precrtano te je istom bojom tinte dodano: »sed nunc Joannis Casnacich«, ali prekrizišeno je potom i Kaznačićevo prezime. Prema potezu, riječ je o Ivanu Antunu Kaznačiću (1758. – 1850.), pomorskom kapetanu i diplomatu koji se okušao i u pjesništvu.¹⁵ Prijelaz na sljedećeg vlasnika, pravnika i književnika Antuna Kaznačića (1784. – 1874.), jasan je jer je Antun bio Ivanov bratić, a Ivan, koji nije imao potomaka, brinuo se za obrazovanje svojeg znatno mlađeg rođaka (Stojan 1993:27–28). Vlastoručan zapis Antuna Kaznačića glasi: »D(omin)o D(omin)o Ludovico Gaj amicitiae memnosynon dedit Rhacusii die 19. Junii 1841. Ant(oni)us Casnacich«. (»Gospodinu Ljudevitu Gaju dao je Antun Kaznačić u Dubrovniku dana 19. lipnja 1841. kao uspomenu na prijateljstvo«).¹⁶

Primjeri koji slijede svjedoče o rukopisima koji su nastajali i kretali se unutar obiteljskog kruga. Ipak, ne znamo uvijek kakav je točno bio odnos između prepisivača i vlasnice. Takva su dva prijepisa iz pera inače vrlo produktivnog prepisivača Klementa Rajčevića (o. 1774. – 1832.): prijepis Gleđevićeve drame *Olimpija* te prijepis Palmotićeve drame *Akile*, koji nose oznaku vlasništva Ane Mata Rajčevića. Oba se danas čuvaju u Slavenskoj knjižnici u Pragu kamo su dospjeli kao dio zbirke Milana Rešetara. U rukopisu SK T 390 na naslovnici je Rajčevićevom rukom najavljeno djelo *Olimpia osvećena spjevana po Antunu Gleđeviću Dubrovčaninu*, a pri dnu stranice grafitnom olovkom zabilježeno je »libri / Anna Matteo Raicevich«. Ruka koja ispisiuje ime mogla bi također biti Rajčevićeva. Kraj prvog i cijeli drugi čin *Olimpije* ispisan je drugom rukom na 16 listova, te se čini da je Rajčević imao fragment starijeg prijepisa pa da je oko njega prepisao početak i kraj drame. Iza drame dodao je Gleđeviću poslanicu *Olimpija Birenu*, a dva zadnja lista uvezana u rukopis

¹⁴ V. ABD, Matice krštenih župe Dubrovnik-Grad, sv. 9, list 265r za Đura Hidžu i list 310v za Anu Hidžu.

¹⁵ Zapis njegova imena u rukopisu NSK R 3121 uspoređujem s pismima u DAD, Diplomata et acta saec. 18, sv. 152, br. 3191, 86 (iz 1796. godine) i u DAD, Osobni fond Ernesta Katića, kut. 16, F15, 1 (iz 1805. godine).

¹⁶ Za identifikaciju rukopisa Antuna Kaznačića služim se njegovom korigiranom i dopunjavanom autobiografijom naslovljenom *Memoria storica degli avvenimenti della vita dell' avvocato Antonio Cav. Casnacich scritta dal medesimo* (DAD, Osobni fond Ernesta Katića, kut. 9, D2). Osim toga – kako se može saznati iz Jurić 1991 i 1993 – još sedam dubrovačkih rukopisa koje je Kaznačić poklonio Gaju u Dubrovniku 1841. a danas su pohranjeni u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu nosi sličan zapis njegovom rukom (NSK R 3128, R 3187, R 3424, R 3800, R 3843, R 3893, R 3906).

nekoć su pripadala Rajčeviću prijepisu Gundulićeve *Dubravke*. Drugi je rukopis SK T 394, u cijelosti pisan Rajčevićevom rukom. Na naslovnoj stranici, uz naslov *Akile spjevan po gosparu Džonu Palmotiću plemiću dubrovačkomu. I bi prikazan u istomu Dubrovniku god. Gosp. 1637*, Rajčević je u istom navratu, kako se vidi po boji tinte i debljini pera, dodao i oznaku vlasništva »Domina Anna Matthei Raicevich«. Rajčević je bio franjevac, a nekrologij franjevačke provincije u Dubrovniku bilježi da mu se otac zvao Đuro (Rode 1917:529), što znači da mu Ana nije bila sestra; mogla bi možda biti riječ o nećakinji ili nevjesti.

Vrlo lijep prijepis izradio je pak upravo za svoju sestru Baro Radolović. Njegov rukopis sadržava djela *Suze i tužbe Radmilove* i *Radmio* Ivana Šiškova Gundulića (1678. – 1721.), a u drugome dijelu istoga kodeksa nalazi se i prijepis Palmotićeve drame *Alčina* koji je načinio Đuro Ferić (Lupić i Bratičević 2018:145). Danas se taj rukopis čuva u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu pod signaturom R 5196. Na naslovnici prvoga djela Radolović pod natpisom *Rakliza i sufe Ramil(ou)e [sic!]* bilježi: »pripisana od Bara Radoulouichia, nà fapouied gniegoue Prid(rage) i Gliub(gliene) seftre Perre Radoulouich« (Slika 4). Na naslovnici pak *Radmila* nema informacija ni o prepisivaču ni o naručiteljici.¹⁷ Rukopis je malih dimenzija (143 x 105 mm), u uvezu presvučenu pergamenom, ispisane kaligrafskom kurzivom, dok su mjestimične dramske upute dodane na margini sitnijim slovima u pravokutnom okviru. Velika pažnja koju je Radolović posvetio njegovoj izradi očituje se kako u potezu kojim su oblikovana slova tako i u cjelokupnom straničnom postavu.

¹⁷ O Peri i Baru Radoloviću nisam uspjela pronaći više podataka. U *Vlajkijevoj genealogiji antunina* zabilježena je obitelj *Radulouich*, kod koje se u 16. stoljeću pojavljuju imena Bartul i Pera kao imena brata i sestre (DAD, Obitelj Čingrija, sv. II-a, l. 333v), međutim, ondje za tu obitelj nema podataka u osamnaestom stoljeću (usp. i Mitić 1983, Čosić 2017). Prijepis vjerojatno nije nastao prije godine 1700., kada je Gundulićev *Radmio* prvi put izveden.

Slika 4. Naslovnica djela *Suze i tužbe Radmilove* Ivana Šiškova Gundulića koje je Baro Radolović prepisao za svoju sestru Peru (NSK 5196).

Isto se ne bi moglo reći za prijepis *Uzdaha Mandalijene pokornice* Ignjata Đurđevića koji je načinio Augustin Orhanović. Rukopis se čuva u Arhivu HAZU pod signaturom I. b. 43, datiran je i potpisan, a prepisivač je za bilježio i ime buduće vlasnice za koju ga je prepisao. U njegovu se zapisu, na dnu posljednje stranice prijepisa, čita: »Ova Pievagna pripisa Otaz Fra Agust(in) Orhanovich Reda Suetoga Chiachka Fr(an)cesca Gospoghi Anizi Capetana Pe(tra) Orhanouichia Gliubounizi. I suarscijh na isti dan Uskarsnutia Jesussova toies na 9. Aprila 1719.«. O figurama ovog jedin-stvenog zapisa o vlasništvu ne zna se puno. Franjevac Augustin Orhanović (1667. – 1722.), prema riječima autora nekrologa dubrovačke franjevačke provincije, isticao se čestitošću kao odgojitelj novaka i bio vrstan moralni teolog i propovjednik na hrvatskom te je utemeljio franjevački samostan u Kuni Pelješkoj (Rode 1917:458). Njegov rođak Petar, koji se iz rod-nog Oskorušnog preselio na Lopud, bio je kapetan i brodovlasnik. U godi-ni Augustinove smrti darovao je sredstva za izgradnju samostana u Kuni, no umro je mlad u Veneciji, a rano su mu umrla i djeca (Vekarić 1996:120). Anica je umrla 1751. na Lopudu, a iza nje je ostala oporuka sastavljena na hrvatskom jeziku.¹⁸

¹⁸ DAD, Testamenta notariae, sv. 78, l. 128r–130r. Ovaj prijepis *Uzdaha* uključen je u Rešetarovo izdanje u Starim piscima hrvatskim (sv. 24). Rešetar nije uspio pro-naći bilješku o Orhanoviću u nekrologiju (Rode 1917), gdje je stajalo da je Orhanović bio s Pelješca, ali je po nekim jezičnim oblicima prijepisa o prepisivaču zaključio »da je bez sumnje bio ikavac, po svoj prilici sa zapadne polovice poluotoka Rata« (Reše-tar 1918:LX).

Kao što su prethodni primjeri pokazali, rukopisi s oznakama vlasništva laikinja mahom sadržavaju djela barokne književnosti starog Dubrovnika. Pridružuju im se još dva rukopisa nabožne literature. Rukopis AMB 74 sadrži iznimno popularan teološki priručnik *Nasljeduj Krista* atribuiran Tomi Kempencu, u prijevodu anonimnog prevoditelja. Zabilježena je godina njegova nastanka, 1639., na kraju teksta prijevoda, istom rukom kojom je ispisan cijeli kodeks, a koja zasad nije identificirana. S obzirom na dataciju, riječ je o prijevodu ovoga djela na hrvatski dvije godine starijem od Kašićeva te, prema recentnim istraživanjima, izrađenom posredstvom talijanskog prijevoda Remigija Nanninija (Perić Gavrančić 2025). Već na vanjskoj strani prednje korice nalaze se probe pera te se razaznaju riječi »questo«, »Libri«, »Orsato« i jasno napisano »Sorgo 1747«. Na prednjoj strani predlista zapisani su oblici imena »Giuro Giuratouic« i »Giuro Giuriov«, no ispod toga i ženski *ex libris*: »Questo libro di Maria Sorgo in Sorgo«. Na stražnjoj strani zalista ponovno su probe pera, a među njima se nalaze dva ženska imena s datacijama, pisana dvama različitim rukopisima: »Maria di Marino Sorgo in Sorgo 1744 na 2 Aprila« i »Catta di Marino Sorgo 1746«. Prema genealogijama, riječ je o majci i kćeri, Mariji rođ. Sorkočević (1697. – 1772.), koja se 1718. udala za Marina Sorkočevića, i Kati Sorkočević (1729. – 1803.), kćeri Marina i Marije Sorkočević. Budući da se u rukopisu AMB 74 javlja i ruka isusovačkog erudita i vrijednog čuvara književne baštine Ivana Marije Matijaševića (1714. – 1791.), koji je obrojčio poglavlja i zapisao godinu 1639. na naslovnici, očito je rukopis u drugoj polovici osamnaestoga stoljeća napustio kuću Sorkočević i dospio u Matijaševićeve ruke, a nakon njegove smrti u zbirku današnjeg Arhiva Male braće.¹⁹

Drugi je rukopis današnji AMB 2190, hrvatski životopis svetog Franje, no vjerojatan prijevod s talijanskog, koji je pisao franjevac Inocent Čulić (1782. – 1852.). Njegovom rukom zapisano je i žensko ime na *verso* strani prvoga lista: »Lukrezi Me Fr.^e Lazarovich«, a sudeći prema obliku imena, taj je rukopis bio Lukreciji Lazarović namijenjen ili poklonjen (Plejić Poje 2012).

Slika o prevlasti svjetovnih djela nad duhovnima ne bi se promijenila ni da se u korpus uključe oni rukopisi na kojima jest zapisano žensko ime, ali nije posve sigurno je li na taj način zabilježeno vlasništvo ili je posrijedi neka druga vrsta bilješke, zbog čega je kod takvih svjedoka dobrodošao veći oprez.²⁰ Očito je da za sada, kada su u pitanju laikinje, s iznimkom

¹⁹ O istovrsnim Matijaševićevim zahvatima na rukopisima koje je prikupljao i uređivao v. Rezar 2006 i Lupić 2014.

²⁰ To su prijepis nekoliko psalama iz *Saltjera slovinskog* Ignjata Đurđevića za kojim slijedi niz molitvi, sa zapisom »Anna di Pietro Matcovich«[?] na zadnjem listu, is-

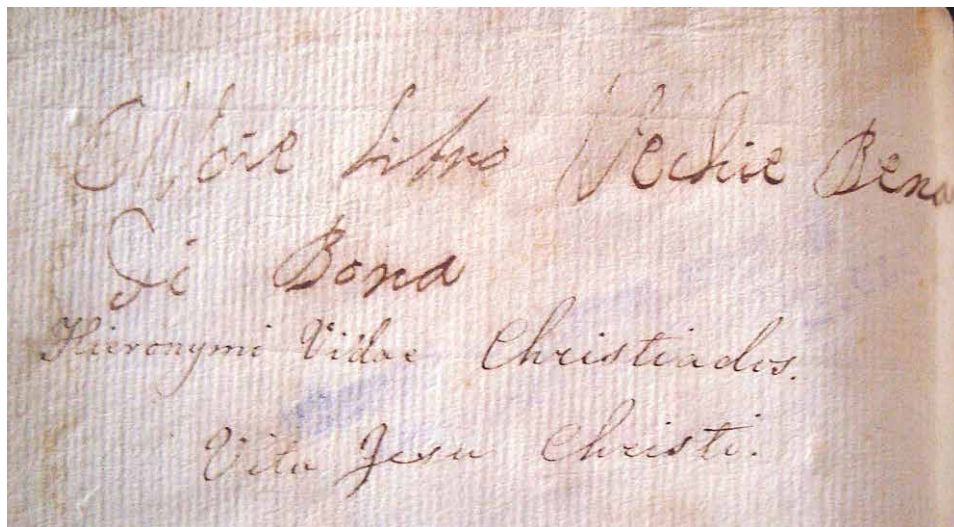
prijevoda Tome Kempenca raspolažemo samo s rukopisnom građom nastalom nakon velikog potresa 1667. te da i ovako uzak uzorak pokazuje da su najčešća djela s oznakama njihova vlasništva bila kanonska djela baroknih autora. U vlasništvu pak redovnica očekivano dominira religiozna literatura, a njihovi kontakti s knjigama, kao što će pokazati sljedeći primjeri, uključuju zauzeto djelovanje istaknutih prepisivačkih figura.

4. Sestrama i dumnama: Miho Pucić

Prijelaz od laikinja prema redovnicama kao vlasnicama rukopisa predstavlja opus Miha Pucića (o. 1615. – 1685.), u kojem su ipak sačuvani rukopisni svjedoci iz vremena prije velikog potresa iz 1667. Miho Pucić, inače unuk pjesnika Miha Bunića Babulinovića, isprva je bio dominikanac (u tom periodu nosio je ime Toma), a zatim biskupijski svećenik koji je obnašao dužnosti kanonika i natpopa dubrovačkog kaptola. Istodobno se bavio prepisivanjem i prevođenjem. Imao je četiri sestre: stariju Niku, redovnicu u benediktinskom samostanu Sv. Marije, mlađu Niku, koja je bila klarisa, klarisu Peru te Veroniku, ženu Benedikta Mihovog Bunića (Vekarić 2015:44). Prevodio je i prepisivao nabožna djela, a sačuvan je i njegov prijepis Palmotićeve *Kristijade* (ZKD 17), koji je bio u vlasništvu njegove sestre Veronike (Veće) Bunić. O tome jasno govori *ex libris* krupno ispisan na *verso* strani prvoga lista, nasuprot početku epa: »Ovoie libro Vechie Bena di Bona« (Slika 5). Razlike u oblicima ovih nevješto ispisanih slova u usporedbi s Pucićevim rukopisom na nasuprotnoj stranici pokazuju da ih je najvjerojatnije pisala sama vlasnica. Štoviše, istom rukom pisan *ex libris* nalazi se na još jednom Pucićevu rukopisu, koji sadrži *Život svetog Frančeska Saverija* (ZKD 5). Autor je toga djela, kako nas obavještava naslov, Giuseppe Massei, a s talijanskoga ga je Pucić preveo 1682. Oznaka vlasništva ponovno je zapisana na *verso* strani prvog lista, u obliku »Vechie Bena di Bona«.²¹

pod kojeg je i jedan zapis o krštenju u obitelji Matušić u Gromači (AMB 2132); prijepis *Vjernog pastijera* Petra Kanavelića u kojem na poledini naslovnog lista stoji oznaka vlasništva Bara Marinovića (u obliku »Bartol(om)ei Marini«), dok je na poledini prednjeg zaštitnog lista izokrenuto napisano »Sig(no)ra Anetta di Giorgio« (AMB 178); prijepis komedije *Ciarlatano in moto* Antuna Ferdinanda Putice, na čijoj naslovnoj stranici stoji inicijali M. M. Z. i godina 1802., a na poledini zadnjeg lista uz računске operacije, razne crtarije i muška imena, stoji i »Marrija Anna Annttiza« (Arhiv HAZU I. b. 69).

²¹ Da je Pucić prepisivač Palmotićeve *Kristijade* i da se njegova ruka javlja u još nekoliko rukopisa na kojima nema njegova imena, zajedno s Ivanom Lupićem ustvrđujem usporedbom s Pucićevim potpisanim književnim rukopisima, ali i s njegovim unosima zapisa o krštenjima koja je obavljao kao kanonik dubrovačke katedrale, gdje se redovito bilježio kao »canonicus Michael Pozza«; ABD, Matice krštenih župe Dubrovnik-Grad, sv. 5 (1671. – 1687.), primjerice, l. 88r, 89v, 108v, 127v, 128r.

Slika 5. *Ex libris* Veće Bunić na prijepisu Palmotićeve *Kristijade* koji je izradio njezin brat Miho Pucić (ZKD 17).

Pucićeva ruka ispisala je još nekoliko rukopisa nabožne literature, a na nekima od njih identificirao se kao prevoditelj. Iako na drugim rukopisima nema izričitih oznaka ženskog vlasništva, vrijedi spomenuti još dva rukopisna svjedoka. U obama je sačuvano Pucićevo životno djelo, prijevod *Života blažene Marije Magdalene de Pazzi*, prenesen s latinskog izvornika Vincenza Puccinija 1643. (sudeći prema dataciji posvete). Dva Pucićeva vlastoručna prijepisa toga prijevoda, ZKD 296 i AMB 592, ukupno čine gotovo 1500 gusto ispisanih stranica većeg formata. Rukopisi, ipak, nisu potpuni blizanci jer AMB 592 sadrži dva elementa kojih u ZKD 296 nema, a kojima Pucić svoj rukopis prijevoda približava eventualnom tiskanom izdanju: posvetu i na specifičan način izvedenu naslovnu stranicu. Na toj je stranici, naime, oponašajući oblike tiskarskih slova različite veličine, preveo tekst originalne naslovnice Puccinijeva izdanja iz 1629., a u tekst je – unatoč tome što je prepisao podatke o tiskaru i godini tiskanja originalnog djela – smjestio dodatak o vlastitom radu (»izgovoren iz latinskoga u jezik dubrovački po gospodinu Mihu Puciću vlastelinu dubrovačkomu, na slavu Božju, a za spasenje od duša«) te na mjesto gdje se na rimskoj naslovnici izdanja Puccinijeva prijevoda nalazio grb rimske plemićke obitelji Barberini (jer izdanje posvećuju dvije sestre i redovnice Barberini stricu, papi Urbanu VIII. Barberiniju) uglavio grb vlasteoskog roda Pucić (Slika 6).

Slika 6. Pucićeva naslovnica prijevoda *Života Magdalene de Pazzi* koji je posvetio sestri Niki, redovnici (AMB 592).

Posveta je upućena sestri Niki, redovnici u benediktinskom samostanu svete Marije od Kaštela. Pucić je u takvu posvećivanju djela ženskim osobama redovničkoga staleža imao u Dubrovniku prethodnike u Baziliju Gradiću i Bartolu Kašiću; iz Kašićeve posvete *Načina od meditacioni i molitve* opatici Agati Bunić i svim dumnama benediktinskog samostana svetoga Marka proizlazilo je i da autor svojim priručnikom zapravo ispunjava želju redovnica (Kašić 1613:A2), no u Pucićevoj posveti sestri Niki, koja je u tom trenutku imala 26, a on 28 godina, novost je da je sestri i redovnici dodijeljena uloga zaštitnice djela koje se iznosi na svjetlo dana:

Zato ja ovi moj vas trud pod tvoju protekcijom spuštavam, da ako bi suprotiva njoj koji nenavidnik hotio ga mačati, ti ga tvojom čistoćom braniš i protegaš, i ako Gospodin Bog ustjet bude da ja živem još koji dan, i ako uzvidim da je ovi trud revuško i da je od koga ploda, učinio bih joštera štogodi, ako biste se vi denjali zapovidjet mi. Ova moja stvar aliti moj trud kakav mu drago je, utoliko kontentat ćete se primit ga dobrovoljno, kako oni koji je bio počet i svršen na vašu službu i zapovijed [...] (AMB 592:2r).²²

Njegov je trud bez sumnje uspio ili, njegovim riječima, revuško. Nastavio je s prevođenjem, pa Saro Crijević svjedoči da je Pucić napisao niz životopisa svetaca na hrvatskom, od kojih je on vidio živote svetog

²² Prijelaz sa zamjenice *ti*, kojom se obraća sestri radi pokroviteljstva, na zamjenicu *vi* kada govori o svrsi svojega djela sugerira da je Pucić vršio zapovijed cjelokupne redovničke zajednice.

Dominika, Filipa Nerija, Katarine Sijenske i Antuna Padovanskog (Crijević 1977:480).²³ Sebastijan Slade tomu je pridodao podatak o Pucićevim hagiografijama Franje Ksaverskog i Ruže Limske te *Razmatranja* Franje Saleškog (Slade 2001:129). U Arhivu Male braće sačuvan je *Život svetog Jozafata* (AMB 914) te život svetog Petra od Alkantare (AMB 555), oba pisana Pucićevom rukom, kao i *Provodič od redovnica svetog Franje Saleškog* (AMB 82). Taj je prijevod Pucić i datirao godinom 1683. Zacijelo je bio namijenjen dumnicama, kojima je na kraju prijepisa uputio molbu: »Molim vas, recite jednu Zdravu Mariju za mene, don Miha kanonika«.

Kasniji prijepisi Pucićevih prijevoda dokaz su da su napori ovog neumornog prepisivača i prevoditelja bili plodonosni. Jedan je prijepis koji sadrži *Uspomene majke Tereze Jesusove [...] izgovorene iz jezika Italijana u dubrovački na općenu koris od čeljadi duhovne po g. d. Mihu Pozzi kanoniku godišta 1674*, danas rukopis AMB 84. Na njegovu natpisnom listu zasad nepoznati prepisivač je, uz godinu prijepisa, 1735., dodao zapis koji označava poticaj za nastanak rukopisa i implicitno potvrđuje prvog vlasnika: »na zapovijed gospođa mnogo poštovanih dumana od svete Marije«. Pucićevo je djelo, dakle, u samostanu benediktinki bilo traženo i šezdeset godina nakon nastanka.

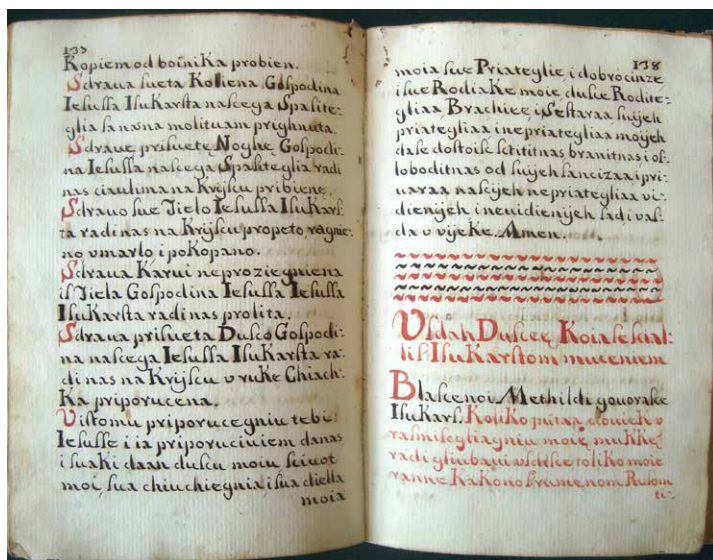
Drugi je rukopis posebno dragocjen jer se može pretpostaviti da je sav ispisan ženskom rukom. Danas se nalazi u Arhivu HAZU pod signaturom I. b. 64. Na prednjoj strani prvog lista zabilježen je *ex libris*, koji glasi »Libarze Gospogie Prsvietle Marie de Buchia dumne od suete Clare«. Istom rukom u nastavku je prepisana *Knjiga aliti razgovor Isukrsta našega Spasitelja duši bogoljubnoj*, djelo kartuzijanca Laspergija izvorno napisano na španjolskom; u uvodu se dalje kaže da ga je Elena Lucrezia Piscopia prevela na latinski (što ovdje znači talijanski), a na koncu da je prevedeno »u jezik slovinski po poštovanomu d. Mihu Pozza kanoniku dubrovačkomu«. Vlasnica rukopisa, redovnica Marija Buća (r. 1682.), koja je u samostan svete Klare ušla 1698. godine a svečane zavjete položila dvije godine kasnije (Fulurija 2016:51, 97, bilj. 443), bit će spomenuta i u sljedećim poglavljima.

5. »Grizićevi« rukopisi

Miho Pucić kao prevoditelj i prepisivač djela duhovnog sadržaja za redovnice imao je svojevrsnog nastavljača iza kojega je ostala veća skupina rukopisa s nabožnim tekstovima, a na njih deset nalaze se imena ženskih

²³ Crijević, doduše, ne ocjenjuje pozitivno Pucićev stil: »Da iskreno priznam, ovi su životi napisani više pobožno no lijepo, bez ikakve pažnje u izboru riječi, bez ikakva stilskog uresa, te se čini da je autor više želio pisati mnogo nego ugladeno i lijepo« (»Sed ut candidae fatear, pie magis quam eleganter huiusmodi vitae sunt scriptae sine ullo verborum delectu, sine ullo orationis lumine, authorque videtur multa potius quam polita et elegantia scribere voluisse«; Crijević 1977:480; prijevod moj).

vlasnica. Za potez ruke koja je ispisala te kodekse jasno je da ne predstavlja spontan način pisanja, već knjižno, stilizirano pismo prilagođeno čitateljstvu. Slova su uvijek pisana uspravno i uvijek su međusobno nepovezana (Slika 7). Zbog spacioniranosti i pravilnosti, zbog širokih i zaobljenih oblika te tipičnog uncijalnog slova *a* u Jurićevu je katalogu ovo pismo opisano kao »lat[inična] kurziva uncijalnog tipa« (Jurić 1994:46). Uočljivo je da i pojedina slova imaju sitne unutarnje razmake jer su pisana u više od jednog poteza koji se međusobno ne dotiču (npr. *a*, *e*, *p*, nekada i *n*, *u*, *g*, *h*), dok je okomita linija u *l*, *d*, *k*, *f* redovito zadebljana. Uz pomoć crtovlja utisnutog u papir reci su vrlo ravni, stabilni i ujednačeno razmaknuti. U kodeksima je redovito provedena paginacija, koja je bila potrebna za referiranje na mjesta u tekstu (»Reci sada responsorio, i ostalo kako na listu 12«; AMB 16:22), baš svaka stranica na dnu ima kustodu, a na početku nekih kodeksa pridodan je i sadržaj po poglavljima (»prikazanje«). Najistaknutija karakteristika u uređivanju ovih rukopisa izdašna je upotreba tinte crvene boje, za naslove i podnaslove, inicijale, citate, uputnice i završne dijelove odjeljaka, dok su najzastupljeniji ornament valovite crtice izvedene ili samo u crvenoj boji ili nazmjenično u crvenoj i crnoj. Posebna pažnja poklonjena je izradi natpisne stranice, na kojoj je naslov okružen ornamentiranim okvirom, katkad izvedenim raskošnije, s florealnim motivom u crvenoj, crnoj, plavoj, žutoj i zelenoj boji (AMB 147, NSK R 4589, ÖNB Cod. Ser. n. 4744).

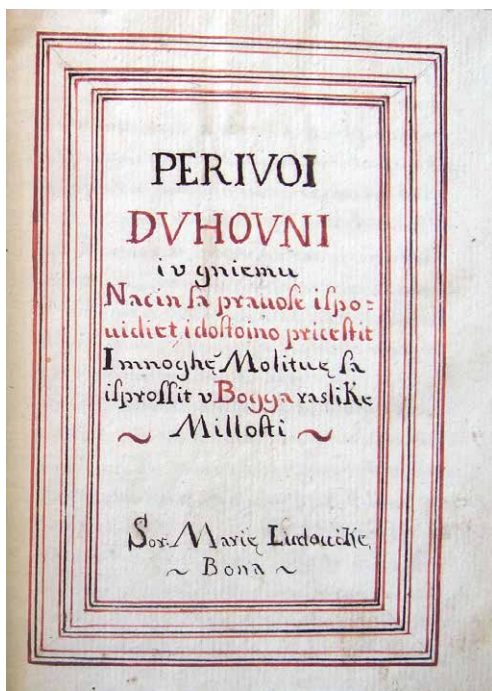
Slika 7. »Grizićev« rukopis *Perivoja duhovnog* namijenjen redovnici Mariji Ludoviki Bunić (DAD, Memoriae 140).

Tom rukom pisanih i na taj način opremljenih rukopisnih knjiga u ovom trenutku poznato mi je devetnaest, a vjerujem da će se u budućnosti pronaći još primjeraka koji zasad nisu identificirani. Iz popisa poznatih vidljivo je da su danas raspršeni po hrvatskim zbirkama i u inozemstvu, pri čemu je najveći broj dospio u dubrovački franjevački samostan.²⁴ Tekstovi su isključivo duhovnoga karaktera, poput molitvi i pobožnih razmišljanja, a uz Blaženu Djevicu Mariju u njima ponajčešće figuriraju Franjo Asiški, Antun Padovanski, Klara Asiška te dva pripadnika franjevačkog reda proglašena svetima u sedamnaestom stoljeću, Petar Alkantarski (1669.) i Paškal Bajlonski (1690.). Mjestimice su uključene molitve ili himni na latinskom jeziku. Dok su molitveni tekstovi u obraćanju svecima zaštitnicima pisani u prvom licu jednine, svaki autorov istup zapravo je obraćanje u drugom licu, s obiljem imperativa i naputaka. U oba slučaja beziznimno se upotrebljava ženski rod (primjerice, »Puna stavna ufanja, da ću bit od tebe, Petre od Alcantare, uslišena, poniženo molim te, i pitam u tebe ovu milos osobitu«; AMB 16:35; »Može biti da si dosle živjela tridesti ali četre sti godišta, ali ako je i veće, kako su brzo prošli! Čini ti se da su izvjetri li kako jedan dim, jedna sjena, jedan lamp. A sad što ti ostaje od svijeh naslada, časti, slava i raskošja, koje si u ovo vrijeme uživala?«; AMB 132:27).

Gledajući način na koji je zabilježena oznaka vlasništva, na sedam je rukopisa ime vlasnice zapisano istom onom rukom koja je ispisala cijeli kodeks. Taj se zapis nalazi bilo u donjem dijelu same naslovne stranice unutar okvira, bilo na strani nasuprotnoj naslovnici ili na prednjem zaštitnom listu, u sljedećim oblicima: »sor(or) Maria Bucchia« (AMB 28), »sor(or) Helenę Cerua« (AMB 35), »sor(or) M(ari)a Seraphina Tudisi« (AMB 36), »sor(or) Angela Cerua« (BKD 57), precrtani »sor(or) Cęcilię Bucchia(?)« (DKD 34-VIII-6), »sor(or) Hieronyma Sorgo« (ZBB 66), »sor(or) Marię Ludouikę Bona« (DAD, Memoriae 140; Slika 8). Osim toga, na jednom je kodeksu drukčijim rukopisom na prvome listu zabilježeno ime »Mandali ena Cerua«; kasnije je zatamnjeno tintom (NSK R 4589). Na jednom se pak rukopisu pred stražnjom koricom, među crtežima djevojaka i mladića, nalazi i nevještom rukom pisano ime Maria Stuli, no taj rukopis sprijeda ima, rukom prepisivača, izvornu oznaku »S(ancta) Clara« (AMB 27).²⁵

²⁴ Rukopisi ispisani tom rukom koji su mi poznati su: AMB 16, 27, 28, 29, 33, 35, 36, 132, 147, BKD 57, DKD 34-VIII-6, DAD, Memoriae 140, ZBB 66, NSK R 4589, HAZU I. a. 48, ÖNB Cod. Ser. n. 4743, 4744, 4745, 4746.

²⁵ Budući da ime *Maria Stuli* nije kao u ostalim rukopisima napisano na prvim stranicama, već na zadnjem listu među crtežima i probama pera, mislim da ne treba na ovom rukopisu temeljiti tvrdnju da je Marija Stulli kao pripadnica građanske obitelji bila redovnica u samostanu sv. Klare koji je dubrovačka vlada namijenila isključivo kćerima iz vlasteoskih rodova (usp. Marković 1970:375, Brlek 1987:52, Fuluri-

Slika 8. »Grizićeva« naslovnica s oznakom vlasništva redovnice Marije Ludovice Bunić (DAD, Memoriae 140).

Kako se može ustanoviti prema potonjoj oznaci i prema većini navedenih imena, rukopisi s nabožnim tekstovima bili su namijenjeni za upotrebu upravo redovnicama dubrovačkog samostana klarisa utemeljenog 1290. i iz pepela obnovljenog potkraj sedamnaestog stoljeća nakon velikog potresa. Tako je već spomenutoj redovnici Mariji Bući, koja je u samostanu svete Klare boravila od 1698., bila namijenjena devetnica pod naslovom *Način za učiniti Novenu na čas slavnoga svetoga Paskala Baylon* (AMB 28). Na naslovnici pak rukopisa koji je danas dominikanski i sadržava *Život i pisma duhovna blaženoga Enrika Susona, redovnika Reda s. Dominika, na službu i za koris duhovnu od duša krstjanskijeh u jezik slovinski istomačena* (DKD 34-VIII-6) stoji ime Cecilije Buće, koje ne nalazim u genealogijama dubrovačke vlastele. Ipak, vjerojatno je riječ o jedinoj preostaloj redovnici iz te vlasteoske obitelji, krsnim imenom Niki (r. 1685.), koja je u samostan sve-

ja 2016:97, Vlašić 2020:30) – dok god se za to ne pronađu drugi dokazi. Ako je riječ o Mariji, sestri franjevca i leksikografa Joakima Stullija, koja je živjela od 1736. do 1758. (Brlek 1987:104), ona u matičnu knjigu umrlih nije zavedena kao redovnica ili klarisa (ABD, Matice umrlih župe Dubrovnik-Grad, sv. 7, l. 200v). Ostale poznate Marije Stulli bile su u braku (DAD, Testamenta notariae, sv. 82, l. 113r–114r; Brlek 1987:53). Rukopisi namijenjeni redovnicama u nekom su trenutku napuštali samostanske zajednice, najkasnije 1808., kada su samostani ukinuti.

te Klare, u kojem se već nalazila njezina sestrična Marija, ušla 1703. godine (Vekarić 2016:189).²⁶

Sestre iz obitelji Crijević također su bile vlasnice rukopisa. Klarisi Jeleni (r. 1700.) pripadao je rukopis koji je pod naslovom *Tri novene, Priprava duhovna na svetkovinu od sveca* sadržavao devetnice svetom Franji, svetoj Klari i svetom Antunu (AMB 35), a njezinoj sestri klarisi Anđeli (r. 1701.) *Dan od pravoga života za priprave na svetu smrt u jedan dan svakoga mjeseca priko godišta* (BKD 57).²⁷ U samostanu se već nalazila i njihova starija sestrična Paula koja je uzela redovničko ime Mandalijena (r. 1685., redovnica od 1706.; Vekarić 2016:247), vlasnica rukopisa u kojem je pod naslovom *Novene razlike, to jes zabava duhovna za pripraviti se na svetkovinu sveca* bilo prepisano sedam devetnica uz dodatne molitve (NSK R 4589). Mandalijena je bila sestra istaknutog dominikanskog povjesničara i biografa Serafina Crijevića (1686. – 1759.).

U genealogijama vlastele po redovničkom se imenu ne može pronaći Jeronimu Sorkočević, čije je ime zabilježeno na *Noveni na čas od porođenja Blažene Djevice* (ZBB 66), ni Mariju Ludoviku Bunić za koju je pisan *Perrivoj duhovni i u njemu način za pravo se ispovidjet i dostojno pričestit i mnoge molitve za isprosit u Boga razlike milosti* (DAD, Memoriae 140). Marija Serafina Tudišević pak, za koju su pisane *Dviije novene i četiri tridua na čas poglavitijeh svetkovina Blažene Djevice Marije* (AMB 36), mogla bi biti Marija Tudišević (r. 1710.), sestra obnovitelja dubrovačkog kazališnog života Marina Tudiševića i isusovca Tome Tudiševića, koja je klarisom postala 1730. (Vekarić 2017:399).

Nadalje, rukopis AMB 27, s *ex librisom* u obliku »S(ancta) Clara«, sadržavao je *Novenu svetog Paskala*, s uputama kako joj pristupiti, samim tekstom devetnice i s popratnim molitvama i himnima, i bio je, kako se čini po *ex librisu*, namijenjen bilo kojoj ili svim redovnicama samostana. U tom mu je smislu blizak istom rukom pisan rukopis AMB 147, zbornik meditativnih sastavaka za cijelu liturgijsku godinu, koji doduše nema oznaku vlasništva, ali uz naslov *Razmišljanja vrhu Muke Isukrstove i života svetaca priko godišta i ostala razlika na svrsi* ima i podnaslov: *Zabava navlaštito za redovnice*

²⁶ Kako za sada ne nalazim drugu mogućnost za identifikaciju Cecilije Buće, ovdje spominjem i jedan prijepis *Uzdaha Mandalijene pokornice* Ignjata Đurđevića (danas AMB 541), koji preko cijele prednje strane prvog lista ima istaknuti *ex libris*: raskošnu inačicu grba obitelji Buća te na dnu, kao na postolju toga grba, monumentalno izveden natpis »CICILÆ DE BVCHIA«. Prijepis je datiran godinom 1710. Nije bio poznat Milanu Rešetaru, a sadržava tzv. kraću, odnosno stariju redakciju *Uzdaha* (Rešetar 1918:LVIII–LXII).

²⁷ Podatke o godini rođenja za obje sestre donosim prema Vekarić 2016:247. Anđela Crijević umrla je 1723. (DKD 34-VII-4, Popis umrlih, pod A), pa bi to bila godina nakon koje rukopis nije mogao nastati.

kad se skupe ujedno za činit molitvu pametnu. Ta dva rukopisa rječito svjedoče o potrebi samostanske zajednice za knjigama duhovne literature koja se tradicionalno čitala naglas u vrijeme kada su redovnice okupljene; i doista se na rukopisu AMB 147, kako ga opisuje Brlek, »zapažaju tragovi čestog upotrebljavanja« (Brlek 1952:138). Primjerci koji su bili poimence namijenjeni pojedinoj redovnici zacijelo su podrazumijevali upotrebu u privatnoj pobožnosti, ali to nije isključivalo mogućnost da se i iz takva rukopisa čita za okupljenu zajednicu.

U korpusu se, kao što je spomenuto, nalazi još niz rukopisa sličnoga duhovnoga sadržaja, pisanih istom rukom, no koji ne nose ime vlasnika. Usto, sačuvano ih je i nekoliko s kasnijim *ex librisom*. Dva rukopisa koja se danas nalaze u Beču nose ime »Jelle Mascariza«: to su *Novena na čas Uznesenja na nebo Blažene Djevice* (ÖNB Cod. Ser. n. 4743) i *Način za učinit novenu na čas prislavnoga svetoga Petra od Alcantare* (ÖNB Cod. Ser. n. 4745). Ta dva rukopisa te *Način za učinit novenu na čas slavnoga s. Paskala Baylon* (ÖNB Cod. Ser. n. 4746), kao i *Život i pisma duhovna blaženoga Enrika Susona* (DKD 34-VIII-6) imaju i kasniji *ex libris* Mata Vodopića (1816. – 1893.), dubrovačkog biskupa od 1882. *Jelle Mascariza* ili Jele Maškarić nije bila redovnica, već Vodopićeva majka (Kušar 1893:VI). Do nje su u nekom trenutku dospjeli rukopisi prvotno namijenjeni redovnicama. Sam Vodopić je vrlo rano, još kao dječak, na nekima zabilježio vlastito ime: na ÖNB Cod. Ser. n. 4746 stoji njegovo vlastoručno »Ex libris D. Matthei Vodopich a. d. 1825«, na ÖNB Cod. Ser. n. 4745 »Ex libris Matthei Vodopich a. d. 1830« (Schwarzenberg 1972:391), a na rukopisu DKD 34-VIII-6, na kojem nije bilo imena Jele Maškarić, nego precrtano ime Cecilije Buće, stoji »Ex libris Matthaei Vodopich A. D. 1828«.

Iako za ostale rukopise iz ove skupine, izvan onih s imenima klarisa, ne znamo točno komu su izvorno bili namijenjeni, po njihovoj izradi i sadržaju može se, dakle, pretpostaviti da su i oni pisani za redovnice ili općenito za žensku publiku, i da je to možda rađeno po narudžbi. Tko je, naposljetku, bio njihov pisar? Niti na jednom od poznatih mi devetnaest rukopisa pisanih istom kaligrafijom osoba koja ih je pisala nije ostavila nikakav trag o sebi. Jedini možebitni podatak o njoj dolazi od Luke Pavlovića (1821. – 1887.), učenog prepisivača književnih tekstova, kolekcionara i proučavatelja dubrovačke književne prošlosti, koji je na dvama kodeksima ovu ruku identificirao kao ruku Đura Grizića. Na natpisnoj stranici rukopisa AMB 132 (*Dan od pravoga života za priprave od svete smrti*) Pavlović bilježi: »Autograf. Dum Gjura Grisić«, a na stranici nasuprotnoj naslovnici u rukopisu DAD, Memoriae 140 (*Perivoj duhovni*) njegova bilješka glasi: »Questo libro è scritto di mano di D.ⁿ Giorgio Grisić: e se è ancora sua composiz^e, o

traduz^e, non si sà. Egli viveva nell' anno 1720, come Cancelliere del Vesc.^o di Stagno« (»Ova je knjiga pisana rukom don Đura Grizića, a je li k tome i njegovo autorsko djelo ili prijevod, nije poznato. Bio je živ 1720. godine, kada je tajnik stonskog biskupa«).

Đuro Grizić (o. 1680. – 1752.) bio je biskupijski svećenik, učitelj prvo u Dubrovniku a zatim u Stonu, gdje je povremeno, po potrebi, bio na dužnosti generalnog vikara Stonske biskupije te od 1717. do smrti na stalnoj dužnosti kapelana stonske katedrale (Pantić 1979b:308).²⁸ Istaknuto mjesto u povijesti hrvatske književnosti zaslužio je pismom što ga je 1724. poslao don Đuru Matijaševiću u Rim, izvještavajući ga o onodobnom književnom stvaralaštvu u dubrovačkoj sredini. Grizić je u istome pismu pisao i o vlastitim književnim bavljenjima, ali ni tu ni u drugim pismima Matijaševiću ne spominje eventualni rad na rukopisima za redovnice.²⁹ U pismima Matijaševiću Grizićev je potez posve individualizirana kurziva koja po osobinama ne odudara od tipičnih poteza druge polovice sedamnaestog i prve polovice osamnaestog stoljeća. Slova su mu pretežito uska, izdužena, nagnuta u desnu stranu i neujednačena. Takav je i njegov *ex libris* na natpisnoj stranici primjerka tiskanog izdanja *Oronte iz Cipra* Bara Bettere (Venecija, 1699.), koji je, kako bilježi, dobio »ex dono authoris« (Lupić 2016:79).

Transformacija poteza iz individualnoga u knjižno pismo nije bila neobičajena kod vještijih pisara, a zorno je posvjedočena i kod Miha Pucića, u njegovoj lijepo izvedenoj naslovnici i posveti *Života Marije Magdalene*

²⁸ Trebalo bi isključiti mogućnost da je bio franjevac (usp. Plejić 2002), jer bi u tom slučaju bio zaveden u nekrologij dubrovačke franjevačke provincije (gdje je usputno spomenut, ali kao »saecularis sacerdos«; Rodé 1917:497) te bi kao franjevac bio naveden i u oporuci (gdje se pak naziva »sacerdote e vicario generale di Stagno«; DAD, Testamenta notariae, sv. 78, l. 198v). Kada Miroslav Pantić tvrdi sljedeće: »Po bibliotekama u kojima se čuvaju dubrovački rukopisi, naročito u onoj Male braće u Dubrovniku, ima više G. dela, prevoda i kompilacija, rađenih u prvom redu za dubrovačke dumne, od kojih neka nose njegovo ime, a neka se kao njegova prepoznaju« te nabroja *Dan od pravoga života*, devetnice Petru od Alcantare i Paškalu Bajlonskom i *Perivoj duhovni* (Pantić 1979b:308–309), pretpostavljam da polazi od Pavlovićeve bilješke o Grizićevoj ruci na natpisnom listu rukopisa AMB 132, koju je citirao Brlek (Brlek 1952:128), koji je, inače, ispravno međusobno povezao nekoliko rukopisa iz ove skupine prema potezu i ukrasima.

²⁹ Grizićeva je književna nastojanja spomenuta u pismu komentirao Petar Kolendić kada je objavio najvažniji dio njegova izvještaja Matijaševiću (Kolendić 1906:728–730). Od tih djela dumanjskim rukopisima tek bi sadržajno bili bliski *Dan krstjanski*, koji Grizić najavljuje, kao »libretto [...] raccolto da varij Autori p(er) diuot(ion)e delle donne« (»knjižicu skupljenu iz različitih autora, za pobožnost žena«) i prijevod Segnierijeva *Pokornika uvježbanog* (Kolendić 1906:728–729). Grizić je Matijaševića zamolio da mu nabavi i pošalje neku duhovnu knjižicu koja bi mogla biti korisna njemu i drugima, poput devetnice o Božiću i propovijedi o Muci (AMB 426:362). Sačuvana su četiri Grizićeva pisma Matijaševiću, iz 1718, 1724. i 1727. godine (AMB 426:349–364).

de Pazzi sestri Niki (Slika 6). Lakšom čitljivošću knjižnoga pisma objašnjava se njegova prisutnost upravo u rukopisima namijenjenima dumnama, među kojima su poznatiji primjeri u dubrovačkoj rukopisnoj baštini kodeks s *Regulom prisvetoga Benedikta* i onaj koji sadrži epsku pjesmu *Rusa od novoga svijeta*. Prvi spomenuti rukopis, prijevod benediktinskog pravila s latinskog na hrvatski, načinio je i prepisao na pergameni 1618. godine Nikola Saraković »po zapovijedi poštovane gospođe i matere Agnjete Radulović, dumne od manastijera svetoga Marka«. ³⁰ O rukopisu je opširnije pisala Zdenka Marković, prije svega potaknuta neskladom između sadržaja *Regule* i obnaženih poprsja na dekorativnom okviru natpisne stranice (Marković 1970:387–388; ovdje Slika 9), a opisu rukopisa treba dodati da je list koji prethodi natpisnom listu dijelom otrgnut, no da je na sačuvanom dijelu ostao fragment zapisa, vjerojatno pisanog ženskom rukom, u kojem se spominje ime Agate Nika Bunića, iste redovnice kojoj je kao batesi, te njezinim dumnama, Bartol Kašić posvetio *Način od meditacioni* 1613.

Slika 9. *Regula prisvetoga Benedikta*, prijepis Nikole Sarakovića iz 1618. (DAD, Osobni fond Luke Pavlovića 201).

³⁰ Kodeks se nalazi u DAD, Osobni fond Luke Pavlovića, sv. 201, a Sarakovićev potpis i datacija nalaze se na str. 183.

Rukopis pak u kojem se nalazi stihovana *Rusa od novoga svijeta* zajedno s proznim životopisom svete Ruže Limske i nizom kraćih nabožnih tekstova, kodeks AMB 51, očituje izvanredan trud, pažnju i umješnost u oblikovanju kaligrafskih slova, višebojnih inicijala i florealnih ornamenata. Upravo takvi jasni i pažljivi duktusi, koji se zbog ujednačenosti slova doimaju kao da oponašaju štampani tekst, a za koje se može naći još niz primjera bilo u samostalnim, bilo u složenim kodeksima odnosno zbornicima dumanjske literature – gdje se izmjenjuju s dijelovima rukopisa pisanim nevještim i nezgrapnim kurzivnim potezima – potaknuli su istraživače na pretpostavku da su redovnice same tim tipom slova ispisivale rukopise namijenjene čitanju u samostanu (Deanović 1933:59, Kolendić 1934:436–437, Brlek 1952:69, Marković 1970:381, Stipčević 2005:190). To se, doduše, ne tvrdi konkretno i za rukopise koje je Luka Pavlović atribuirao Đuru Griziću, ali cjelokupna rukopisna situacija vezana uz dubrovačke dumanjske kodekse pokazuje da je potrebno još mnogo istraživanja do stvaranja potpunije slike o tom segmentu dubrovačke kulture.³¹ Što se Grizića tiče, ni pretražujući rukopisnu ostavštinu Luke Pavlovića, osobito njegove bilježnice i zapise o dubrovačkim piscima, nisam uspjela ustanoviti na koji je način Pavlović došao do saznanja o Griziću koje je iznio na rukopisima AMB 132 i DAD, Memoriae 140. Bilo bi potrebno naći dodatni trag ili potvrdu, bilo u njegovoj bilo u ostavštini Đura Grizića ili njegovih suvremenika, da bi se moglo sa sigurnošću govoriti o Griziću kao pisaru ovih rukopisa – a onda se pozabaviti i prirodom tekstova i pitanjem je li riječ o prijevodima, kompilacijama ili izvornim autorskim djelima.

6. Unutar i izvan redovničkih okvira

Ostavljajući po strani rukopise namijenjene upotrebi redovnica, no koji na sebi nemaju eksplicitnu oznaku ženskog vlasništva koja je tema ovoga rada,³² spomenut ću još nekoliko rukopisa s oznakama vlasništva redovnica ili samostana koji su ostali sačuvani mimo Pucićevih i »Grizićevih«. Oznaka vlasništva Marije Buće, redovnice kojoj je bio posvećen »Grizićev« AMB 28 i koja je bila vlasnica rukopisa Arhiva HAZU I. b. 64 s Pucićevim prijevodom, nalazi se na još jednom kodeksu, u franjevačkoj zbirci pod signaturom AMB 60. Naslov je *Način za bogoljubno svetkovati sedam poglavitijeh*

³¹ Kroz literaturu se zahvaljujući Brlekovim opisima provlače dva do četiri »Grizićeva« rukopisa (AMB 27, 28, 35, 36), ali ih se ne povezuje s Grizićem (Marković 1970:374–375, Stipčević 2005:191, Fulurija 2016:96–97, Vlašić 2020:28–30).

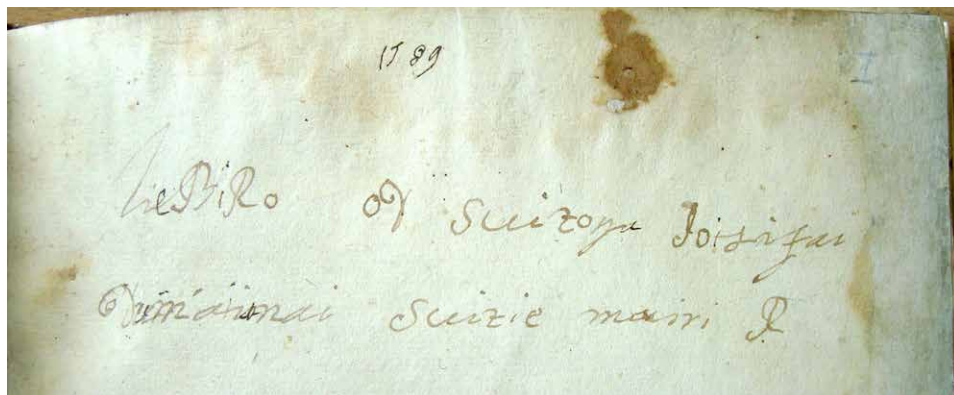
³² Rukopisi namijenjeni redovnicama detaljnije su bili obrađeni u Marković 1970 i Vlašić 2020, a za jedan dio njih može se pretpostaviti da su im tekstovi pisani ženskom rukom.

svetkovina Marije Prisvete Djeve, prinesen iz italijanskoga u slovinski jezik godišta MDCCXXXVI, a ispod naslova stoji zapis »Ad usum Sor Mariae Bucchia«. Iako ne pripada skupini opisanih »Grizićevih« rukopisa, dijeli niz osobina s njima, prije svega upotrebu vrlo pravilnog, krupnog i čitkog knjižnog pisma te crvene tinte. Uz taj i već spomenuti prijepis Đurđevićevih *Uzda-ha Mandalijene pokornice* u vlasništvu Cecilije Buće, možebitne klarise (AMB 541), sačuvani su i rijetki svjedoci izrijeком pripisani samostanima dominikanki i benediktinki, o kojima će biti riječi u nastavku.

Takva je rukopisna knjižica koja se danas čuva u Znanstvenoj knjižnici u Dubrovniku pod signaturom ZKD 321 i sadrži priručnik punoga naslova *Dan od samoće, djelo u komu dava se način redovnicam za spraviti se na smrt veoma korisno njima istijem i poklonjeno mnogo poštovanijem dumnam svete Katarine od Sine [sic] u Dubrovniku 1709*. Opremljen je i posvetom u kojoj se autor, a vjerojatno ujedno i pisar rukopisa, potpisao kao »Podniženi i pri nedostojni sluga u Isukrstu N. N.«. Na stražnjoj strani prvoga lista, nasuprot naslovnici, drugom je rukom zapisan *ex libris*: »Ad usu(m) Suor Catarine Valouich«. Katarina Valović (1689. – 1779.), krsnim imenom Deša, bila je kći Stijepa Valovića (Vekarić 2017:375), poznatoga prepisivača jednog od najstarijih sačuvanih prijepisa Gundulićeva *Osmana*. U samostan sestara dominikanki ušla je u svibnju 1706., tri mjeseca nakon njegova osnutka i nakon što je u Senatu donesena odluka o otvaranju osam mjesta za pučanke, koje su potom izabrane ždrijebom, a sljedeće godine položila je svečane zavjete (Fulurija 2016:115–116, 149).

Novom je dominikanskom samostanu pripadao i rukopis koji sadrži dva religiozna djela baroknog razdoblja, *Glavosječenje Ivana Krstitelja* Nikolicе Bunića i *Mandalijenu pokornicu* Ivana Bunića Vučića (ZKD 342). Prijepis *Glavosječenja*, koji se nalazi u prvom dijelu kodeksa, po nekim je karakteristikama sličan spomenutom AMB 51 (*Rusa od novoga svijeta*): slova su uspravna, vrlo ujednačena, pomalo kitnjasta, a inicijali istaknuti crvenom bojom. Potez pak kojim je pisana *Mandalijena pokornica* puka je suprotnost: vrlo kurzivan, nepravilan i ne osobito uredan. Rukopis bi mogao potjecati iz prve, a *ex libris* iz druge polovice osamnaestoga stoljeća. Napisan je na unutarnjoj strani prednje korice, glasi »S. Cattarina da Siena«, a u ruci koja ga je pisala prepoznaje se ruka latinskog i hrvatskog pjesnika i prevoditelja Đura Ferića (1735. – 1820.). Ferić je oko 1791. bio izabran za kapelana dumana svete Katarine (Pantić 1979a:115), pa se otvaraju dvije mogućnosti o putovanju rukopisa: da je dospio u samostan tih godina Ferićevim darom ili pak da je nakon ukinuća samostana 1808. prešao iz samostana u Ferićevo vlasništvo, a da je on na prvom listu zabilježio njegovu provenijenciju.

Oznaka vlasništva benediktinskog samostana svete Marije od Kaštela nalazi se na rukopisu koji je danas u Slavenškoj knjižnici u Pragu (SK T 4201). Riječ je o zborniku pretežito proznih tekstova, posvećenih starozavjetnim figurama kao što su Job, Josip, Joakim i Estera, a pridruženi su im i Vetranovićevo prikazanje *Kako bratja prodaše Jozefa te Glavosječenje Ivana Krstitelja* Nikolice Bunića. Svi su ti tekstovi pisani istom, lijepom osamnaestostoljetnom kurzivom, dok zapis na prednjoj strani prvog lista originalnog rukopisa, uz godinu 1789., odražava vrlo nesigurnu i nevjestu ruku, koja bilježi: »Libro od suitog Josifai dumainai suite mairi R«. Čini se i da je netko naknadno (oštrijim perom i tamnijom tintom) u zapis dodavao pojedina slova, s kojima bi on na koncu glasio »Liebiro od suitoga Joisifai dumaiandai suitie mairi R« (Slika 10).

Slika 10. Zbornik tekstova o biblijskim figurama, pripadao benediktinkama Svete Marije od Kaštela (Prag, SK T 4201).

Na kraju preostaje spomenuti rukopis koji je u proučavanom korpusu najstariji. Osobit je po tome što svojim sadržajem posve izlazi izvan okvira redovničke literature, a nakratko je, na kraju trinaestog i početkom četrnaestog stoljeća, pripadao dubrovačkom samostanu svete Klare. Danas se čuva u Milanu u Knjižnici Trivulziana pod brojem 1025. Dok je unatoč svojim dubrovačkim zapisima kod nas ostao nezamijećen, u inozemnim se proučavanjima taj kodeks pokazao izuzetno važnim i s književnopovijesnog i s kodikološkog gledišta. Sadrži tekstove srednjovjekovne francuske epike (*chansons de geste*) iz ciklusa *Geste de Guillaume d'Orange*; brojem, oko 36000 stihova na starofrancuskom jeziku o bojevima protiv Saracena. Ukupno je u njemu deset spjevova, među njima i jedan od najpoznatijih tekstova ove književne vrste, *Moniage Guillaume*. Recentna dok-

torska disertacija Giulija Martirea o dužoj verziji djela *Moniage Guillaume* (2020) izvor je podataka o rukopisu koje prenosim u nastavku. Martire, naime, dokazuje da od sedam rukopisnih svjedoka u kojima je sačuvana duža verzija *Moniage Guillaume* upravo rukopis Trivulziano 1025 ima najpouzdaniji tekst (Martire 2020:104–105) te u odnosu na njega uspostavlja svoje kritičko izdanje epa. Pritom donosi vrlo detaljan opis rukopisa, a zatim analizu ilustracija i jezičnih osobitosti teksta kako bi iznio pretpostavke o mjestu nastanka rukopisa. O vremenu nastanka rukopisa proučavatelji nemaju puno dvojbi: redovito ga se smješta u drugu polovicu ili, preciznije, u treću četvrtinu trinaestoga stoljeća.

Kodeks je u cijelosti izrađen od pergamene, korice su mu drvene i iz kasnijega vremena, a dimenzije 326 x 244 mm. Danas ima 226 listova, no računa se da ih je izvorno imao 234. Tekst je pisan dvostupačno, knjižnom goticom francuskog tipa, od profesionalnog pisara. Izvorno je bio opremljen s devet ilustracija, ali danas pet listova koji su imali ilustracije (uz početke pojedinih epova) nedostaje.³³ Originalnom knjižnom bloku bili su dodani jedan zaštitni list od pergamene sprijeda i dva straga, a na drugom stražnjem listu, na njegovoj *verso* strani, nalazi se nekoliko zapisa, od kojih je većina nastala u Dubrovniku.³⁴

Na samom vrhu te stranice (233v) zapisana su četiri stiha, jedanaesterca, na talijanskom jeziku, koja jezičnim značajkama i tipom pisma odgovaraju sjeveru Italije i sredini četrnaestog stoljeća. Ispod njega nalaze se tri druga (ranija) zapisa, sva tri na latinskom jeziku, sva tri pisana istom rukom i knjižnom goticom. Zapis koji je potvrda da je kodeks prethodno kratko vrijeme bio u samostanu dubrovačkih klarisa glasi: »Regilliosse [sic] ac honeste d(omi)ne franche habatisse monasterii hordinis s(an)c(t)e Clare de Ragusa datur libenter« (»Odsrca se daje pobožnoj i časnoj gospođi Franki, opatici samostana reda svete Klare u Dubrovniku«). Ni Martire ni proučavatelji prije njega nisu istraživali podatke o primateljici ovoga

³³ Martireova disertacija, naslovljena *Il Moniage Guillaume lungo. Edizione Critica. Modelli narrativi, modelli di cultura*, dostupna je na mreži (16. svibnja 2025.), a minijature su reproducirane na str. 122–125. Njihova izrada bila je uzrok prijepora u stručnoj literaturi kada se pokušavalo ustanoviti gdje je kodeks nastao, s obzirom na to da pokazuje velike sličnosti s radom majstora koji je djelovao u Parizu, a zatim 1280. otišao u Akru u Svetoj zemlji i djelovao u tamošnjem križarskom skriptoriju. Martire drži da su ilustracije izrađene u stilu pariške škole kojoj je taj majstor pripadao, a koja se u nekim detaljima razlikuje od rada skriptorija u Akri. Prema tome ne bi bilo nužno da je kodeks, kako je smatrala većina dotadašnjih proučavatelja, nastao u Akri i preko Venecije dospio u Dubrovnik, već je, prema Martireu, mogao nastati na sjeveru Francuske i biti donesen u Dubrovnik ne s istoka, nego sa zapada.

³⁴ Za faksimil te stranice v. Martire 2020:116 ili digitalizat na stranici Internet Archive: <https://archive.org/download/codexetcontextemilanotrio1025f233v/codexetcontextemilanotrio1025f233v.jpg> (16. svibnja 2025.).

dara. U Vekarićevim genealogijama vlastele kao jedinu Franku i redovnicu iz ovoga razdoblja pronalazim Franku Matijaša Menčetić, koja je živjela od oko 1285. do 1328. godine (Vekarić 2017:38).

Desno od zapisa o darovanju kodeksa stoji novi zapis: »Ioanes superantio dei gr(ati)a ueneçie, dalmaçie atque crovaçie dux et dimidie quarte Parte de Romanis Imperij [...]«, koji govori o Giovanniju Soranzu, mletačkom duždu od 1312. do 1328., iz vremena u kojem je Dubrovnik priznavao vrhovnu vlast Venecije.³⁵ Treći zapis istom rukom nalazi se malo niže na stranici, nešto je duži jer donosi prvih šest redaka Evandjelja po Ivanu, a Martire ga smatra probom pera. Također, Martire upozorava na još tri važna detalja. Prvo, da su dubrovački zapisi vjerojatno zapisani na istoj stranici nasumično i da ne treba naprečac zaključivati da je opatica Franka kodeks dobila na dar od dužda Soranza niti da je Soranzo u nekom času bio vlasnik kodeksa, jer to doista u zapisima ne piše. Drugo, da zaštitni listovi ne čine kodikološku cjelinu s knjižnim blokom, što bi u teoriji moglo značiti da su izvorno nepovezani, međutim i da, treće, unutar knjižnog bloka postoji još jedna dotad neuočena poveznica s dubrovačkom sredinom. Naime, na mjestu gdje završava ep *Moniage Guillaume*, iznad eksplicita tj. riječi *Guillaume* sitnijim je slovima napisano »martolus s(e)xa«, što Martire povezuje s imenom Martola de Sessa, dubrovačkog trgovca i brodovlasnika zabilježenog u dvama dokumentima u spisima kancelarije (ugovor s mornarima i registracija), obama iz 1323. godine.³⁶

Dokazima o privremenom boravku ovoga dragocjenog kodeksa u Dubrovniku treba dodati još jedan na koji se dosadašnji proučavatelji nisu osvrnuli. Nalazi se, kao i zapis o povjeravanju kodeksa opatici Franki, na stražnjoj strani zadnjeg zaštitnog lista, a riječ je o dva kratka i nedovršena zapisa položena u obrnutom smjeru u odnosu na ostale zapise, i to ćirilicnim slovima. Prvi započinje znakom križa, iza kojeg slijede slova »АБИЕЖД«(?), a drugi mu je istovjetan, ali se danas vidi tek znak križa i »АБИЕЖ«. S obzirom na kontinuiranu prisutnost ćirilicnog pisma u Dubrovniku od 9./10. stoljeća nadalje i na njegovu upotrebu za širok spektar tekstova, od liturgijskih preko administrativnih i pravnih do beletrističkih (Žagar 2019), nije ni malo neobično vidjeti ćirilicu na nekoć dubrovačkom kodeksu, makar on sadržavao latinični prijepis starofrancuskih viteških epova.³⁷

³⁵ Zadnji dio teksta slabo je vidljiv, pa transkripciju preuzimam iz Martirea (za sve zapise v. Martire 2020:112, 115–120). Prijevod je: »Giovanni Soranzo, milošću Božjom dužd Venecije, Dalmacije i Hrvatske i tri i pol dijela Rimskog Carstva [...]«(?).

³⁶ Martire 2020:118–119, gdje upućuje i na rad Dotto 2009, u kojem su Sessini dokumenti središnja tema. Dokumenti su uneseni u knjigu *Diversa cancellariae* danas u Državnom arhivu u Dubrovniku, sv. 7, l. 20r i 46r.

³⁷ Na podatku o prisposodobivu primjeru dubrovačkog ćirilicnog zapisa u nedubrovačkom latiničnom kodeksu zahvaljujem Ivanu Lupiću: riječ je o rukopisu danas pohranjenu u Arhivu HAZU pod signaturom II. b. 3, čija je povijest detaljno rekon-

Kodeks u samostanu klarisa iznenadio je talijanskog proučavatelja srednjovjekovne viteške literature Pija Rajnu, pa ga je komentirao riječima: »A Ragusa ed in un monastero di donne! Notevole anche quella raccomandazione di concedere senza difficoltà il libro. A chi? Alle monache? Non è improbabile, dato che sapessero leggere« (»U Dubrovniku, i to u ženskom samostanu! Vrijedna je također pažnje ona preporuka da se knjiga tako lako prepusti. Komu? Redovnicama? Nije nevjerovatno, budući da su znale čitati«; Rajna 1877:259). Kodeks je redovnicama bio »tako lako prepušten« vjerojatno stoga što se u njemu nalazio *Moniage Guillaume*, ep o slavnom plemiću koji se nakon ratnih uspjeha i svjetovnog braka povukao u samostan. Iako je samostanski život u epu izvrnut satiri, samo za-ređivanje prikazano je u pozitivnom svjetlu, kao čin iskrene pobožnosti i želje za duhovnim usavršavanjem. Ipak, daljnji materijalni tragovi pokazuju da kodeks kod dubrovačkih klarisa nije ostao dugo.

Na istom listu kao i dubrovački zapisi, ali s prednje strane (l. 233r), nalazi se još jedan zapis o posjedovanju zahvaljujući kojem saznajemo da je kodeks sigurno napustio Dubrovnik do, otprilike, kraja četrnaestog stoljeća. Zapis glasi: »Iste liber est marcholy de vicomercato porte nove parochie Sancti protaxij ad monachos [...]«. To je oznaka vlasništva nad kodeksom koji u tom trenutku pripada Marzolu Vimercatiju iz Porta Nuove u Milanu, o kojem se zna da je bio milanski vijećnik 1388., povjerenik vojvodstva 1408. i nadzornik općinskih računa 1410. – 1412. (Martire 2020:112). Iako nije poznato kako je kodeks došao u njegov posjed, pretpostavlja se da nakon toga više nije napuštao Milano i da je bio u privatnim rukama sve do kraja osamnaestog stoljeća, kada postaje dijelom zbirke obitelji Trivulzio.

7. Zaključak

Ovaj rad, zasnovan na istraživanjima posredstvom dostupnih kataloga arhivskih i knjižničnih zbirki, ali prije svega na izravnu proučavanju građe, zasigurno ne daje cjelovitu sliku sačuvane tiskane i rukopisne baštine kojoj se na temelju oznaka vlasništva odnosno zapisanih ženskih imena može dokazati žensko vlasništvo. Prikazano je sedam tiskanih knjiga i 32 rukopisa, kojima su vlasnice identificirane zahvaljujući ponajprije postojećim genealogijama, sačuvanim oporukama te matičnim knjigama. Među

struirana u Špoljarić 2015: nastao je 1471. na ugarskom dvoru kada je sluga kraljevskog liječnika Lovro Matuscinai prepisao osam pretežno humanističkih tekstova, djelomično ili u cijelosti (poput djela Nikole Modruškoga *Navicula Petri*, govora Leonarda Brunija pred papom Martinom V. i nekoliko pisama Ivana Viteza od Sredne), no na prijelazu u 16. stoljeće kodeks se nalazio u Dubrovniku, gdje su kao zadnji tekst ćirilicom zapisani početni stihovi pjesme *Uzrok je neka vila* iz Zbornika Nikše Ranjine.

vlasnicama rukopisa svjetovne literature pretežu laikinje, a najzastupljenija djela pripadaju klasicima dubrovačke književnosti poput Ivana Gundulića, Junija Palmotića i Ignjata Đurđevića. Na stranicama pak rukopisa ili tiskanih knjiga s nabožnim djelima gotovo su uvijek zapisana imena dubrovačkih redovnica, iz svih triju ženskih redova koji su djelovali u Dubrovniku prije i nakon potresa – klarisa, benediktinki i dominikanki. Izdvojene su dvije skupine rukopisa pisanih na službu redovnica, u čemu su izrazitu ulogu odigrala dvojica pripadnika dubrovačkog klera. Miho Pucić, kojemu su se tri sestre nalazile u samostanu, potvrđen je i kao prevoditelj svetačkih životopisa za redovnice i kao pisar rukopisa s nabožnim tekstovima. Za drugoga pretpostavljam – na tragu tvrdnji Luke Pavlovića – da je bio Đuro Grizić, koji je, moguće po narudžbi, kaligrafskim knjižnim pismom ispisivao molitvene knjižice za klarise, a tek će trebati utvrditi je li pritom također nastupao kao kompilator ili prevoditelj tuđih djela.

U pogledu tragova kakve na stranicama rukopisa i knjiga ostavljaju čitateljice i čitatelji, u obliku bilježaka, komentara, neverbalnih uputnica, podcrtavanja i sl., ova bi građa za povijest čitanja imala malo što reći. Zapravo, na takve se tragove nailazi samo u rukopisu AMB 209, prijepisu *Osmana* u kojem se na petnaestak mjesta uz tekst epa nalaze zabilježene varijante ili ispravci, ali ne potječu od ruke Jelene Bunić kojom je zapisan njezin *ex libris*. Vezano uz praksu čitanja posebno su poučan primjer Pucićeви rukopisi namijenjeni redovnicama: stranični je postav u njima takav da ne ostavlja ni najmanji prostor za marginalne bilješke, što znači da se podrazumijevala namjena javnom čitanju odnosno slušanju u samostanskoj zajednici u mnogo većoj mjeri nego privatna poraba koja bi uključivala zapise uz tekst. No bez obzira na nedostatak dokaza za čitateljske prakse, i ova rukopisna i tiskana građa i ona koja će ubuduće s istim ciljem biti istražena doprinijet će proučavanju kako povijesti knjige tako i povijesti žena u Dubrovniku od razvijenog srednjeg vijeka do razdoblja nakon pada Republike.

PRILOG

Rukopisi i tiskane knjige u vlasništvu žena

Arhiv Male braće, Dubrovnik

- 17 Ivan Gundulić, *Suze sina razmetnoga*
vlasnica Mara Kovač
- 24 i 25 Ivan Gundulić, *Osman*
vlasnica Marija Saraka
- 27 *Novena svetog Paskala*
vlasnik samostan Svete Klare; Marija Stulli
- 28 *Način za učinit Novenu na čas slavnoga svetoga Paskala Baylon*
vlasnica Marija Buća
- 35 *Tri novene, Priprava duhovna na svetkovinu od sveca*
vlasnica Jelena Crijević
- 36 *Dvije novene i četiri tridua na čas poglavitijeh svetkovina Blažene Djevice Marije*
vlasnica Marija Serafina Tudišević
- 60 *Način za bogoljubno svetkovati sedam poglavitijeh svetkovina Marije Prisoete Djeve*
vlasnica Marija Buća
- 74 Toma Kempenac, *Nasljeduj Krista*
vlasnice Marija Sorkočević, Kata Sorkočević
- 84 *Uspomene majke Tereze Jesusove*
vlasnik samostan sv. Marije od Kaštela
- 209 Ivan Gundulić, *Osman*
vlasnica Jelena Bunić
- 541 Ignjat Đurđević, *Uzdasi Mandalijene pokornice*
vlasnica Cecilija Buća
- 2190 *Životopis svetog Franje*
vlasnica Lukrecija Lazarović

Državni arhiv, Dubrovnik

Memoriae (21.2), 140 *Perivoj duhovni*

vlasnica Marija Ludovika Bunić

Osobni fond Luke Pavlovića, 201

Regula prisvetoga Benedikta

vlasnik samostan svetog Marka

Znanstvena knjižnica, Dubrovnik

5 Miho Pucić, *Život svetog Frančeska Saverija*

vlasnica Veća Bunić

17 Junije Palmotić, *Kristijada*

vlasnica Veća Bunić

106 *Prijevod i poslanica*

vlasnica Marija-Ana Đurđević

321 *Dan od samoće*

vlasnica Katarina Valović

342 Nikolica Bunić, *Glavosječenje Ivana Krstitelja*, Ivan Bunić Vučić,

Mandalijena pokornica

vlasnik samostan svete Katarine

Tisak:

R-95 Benedikt Rogačić, *L'uno necessario*, sv. 2 (Venecija, 1738.)

vlasnica Marija Benedikta Bunić

NPS-23 *Rimario lirico o sia tavola di tutte le rime* (Venecija, 1764.)

vlasnica Jelena Pucić-Sorkočević

NPS-53 *Il rimario del signor Girolamo Ruscelli* (Venecija, 1802.)

vlasnica Jelena Pucić-Sorkočević

NPS-171 *Apparecchio per li ss. sacramenti* (Venecija, 1825.)

vlasnica Sofija Natali

NPS-172/1-2 Jules Raymond Lamé-Fleury, *La storia moderna raccontata a' fanciulli* (Venecija, 1854.)

vlasnica Marija Natali

Knjižnica Dominikanskog samostana, Dubrovnik

34-VIII-6 *Život i pisma duhovna blaženoga Enrika Susona*

vlasnica Cecilija Buća

Biskupijska knjižnica Dubrovnik

57 *Dan od pravoga života za priprave na svetu smrt*

vlasnica Anđela Crijević

Zbirka Baltazara Bogišića, Cavtat

66 *Novena na čas od porođenja Blažene Djevice*
vlasnica Jeronima Sorkočević

Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb

I. b. 43 *Ignjat Đurđević, Uzdasi Mandalijene pokornice*
vlasnica Anica Orhanović

I. b. 64 *Laspergio, Knjiga aliti razgovor Isukrsta našega Spasitelja duši bogoljubnoj*
vlasnica Marija Buća

Nacionalna i sveučilišna knjižnica, Zagreb

R 3121 *Junije Palmotić, Akile*
vlasnica Ana Hidža

R 4589 *Novene razlike, to jes zabava duhovna za pripraviti se na svetkovinu sveca*
vlasnica Mandalijena Crijević

R 5196 *Ivan Šiškov Gundulić, Suze i tužbe Radmilove, Radmio, Junije Palmotić, Alčina*
vlasnica Pera Radolović

Tisak:

RIIC-8°-75 *Dinko Ranjina, Pjesni razlike* (Firenca, 1563.)
vlasnica Jelena Pucić-Sorkočević

Slovanská knihovna, Prag

T 390 *Antun Gleđević, Olimpija, Olimpija Birenu*
vlasnica Ana Rajčević

T 394 *Junije Palmotić, Akile*
vlasnica Ana Rajčević

T 4201 *svetački tekstovi, Mavro Vetranović, Kako bratja prodaje Jozefa, Nikolica Bunić, Glavosječenje Ivana Krstitelja*
vlasnik samostan svete Marije od Kaštela

Tisak:

Ivan Krizostom Klešković, Priprava duhovna za bogoljubno pristupiti na svete sakramente od ispovjesti i pričesćenja (Dubrovnik, 1785.)
vlasnica Ana(?) Ivanković

Österreichische Nationalbibliothek, Beč

Ser. n. 4743 *Novena na čas Uznesenja na nebo Blažene Djevice*
vlasnica Jele Maškarić

Ser. n. 4745 *Način za učiniti novenu na čas prislavnoga svetoga Petra od Alcantare*
vlasnica Jele Maškarić

Biblioteca Trivulziana, Milano

1025 *Geste de Guillaume d'Orange*

vlasnik samostan svete Klare, Franka Menčetić

Poljska, izgubljeni rukopis

Ivan Gundulić, *Osman*

vlasnik samostan sv. Marije od Kaštela

Literatura

- Brlek, Mijo. 1952. *Rukopisi Knjižnice Male braće u Dubrovniku*. Knj. I. Zagreb: JAZU.
- Brlek, Mijo. 1987. *Leksikograf Joakim Stulli (1730-1817)*. Zagreb: JAZU.
- Crijević, Serafin Marija. 1977. *Dubrovačka biblioteka / Bibliotheca Ragusina*. Sv. 2. Prir. Krasić, Stjepan. Zagreb: JAZU.
- Curić Lenert, Štefica; Nella Lonza. 2016. Bratovština Sv. Lazara u Dubrovniku (1531-1808): osnutak, ustroj, članstvo. *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*, 54/1, 39–113.
- Ćosić, Stjepan. 2017. Dubrovački rod Radulovića i njihov grbovnik. *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*, 55/1, 89–129.
- Deanović, Mirko. 1933. Odrazi talijanske akademije »degl Arcadi« preko Jadrana. 1. dio. *Rad JAZU*, 248, 1–98.
- Dotto, Diego. 2009. Un testo venezianeggiante del 1323 e un cancelliere pisoiense a Ragusa. *Bollettino dell'Atlante lessicale degli antichi volgari italiani*, 2, 99–120.
- Dračevac, Ante. 2016. *Izabrane studije*. Prir. Lupis, Vinicije B. Ston: Matica hrvatska – Ogranak Ston.
- Fulurija, Minela. 2016. *Ženski samostani u Dubrovniku u 17. i 18. stoljeću*. Doktorska disertacija. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu.
- Halambek, Vatroslav. 1991. Asketski nauk Bene Rogačića. *Obnovljeni Život*, 46, 117–122.
- Jensen, Alfred. 1900. *Gundulić und sein Osman: eine südslavische Litteraturstudie*. Göteborg: Wald. Zachrissons Bocktryckeri.
- Jurić, Šime. 1991. *Katalog rukopisa Nacionalne i sveučilišne biblioteke u Zagrebu*. Knj. 1. Zagreb: Nacionalna i sveučilišna biblioteka.
- Jurić, Šime. 1993. *Katalog rukopisa Nacionalne i sveučilišne biblioteke u Zagrebu*. Knj. 2. Zagreb: Nacionalna i sveučilišna biblioteka.
- Jurić, Šime. 1994. *Katalog rukopisa Nacionalne i sveučilišne biblioteke u Zagrebu*. Knj. 3. Zagreb: Nacionalna i sveučilišna biblioteka.

- Kašić, Bartol. 1613. *Način od meditacioni i molitve koja se čini pametju našom*. Rim: Polak Bartolomea Zanetta.
- Katalinić, Vjera. 2006. Elena Luisa Ragnina udata Pozza Sorgo, ili Elena Pucić-Sorkočević (1784.-1865.): intelektualka i skladateljica. *Arti musices*, 37, 67-78.
- Kolendić, Petar. 1906/1907. Grizićev izvještaj o dubrovačkim književnicima prvih godina XVIII vijeka. *Srđ*, 5, 727–732; 6, 106–109.
- Kolendić, Petar. 1934. Sestra Benedikta Gradić i jedna njena božićna scena. *Južni pregled*, 9, 435–438.
- Körbler, Đuro, prir. 1938. *Djela Dživa Frana Gundulića*. 3. izd. Stari pisci hrvatski, 9. Zagreb: JAZU.
- Kušar, Marcel. 1893. O životu i radu Mata Vodopića. Mato Vodopić, *Marija Konavoka*. Zagreb: Naklada Matice hrvatske, V–XXXIV.
- Lonza, Nella. 2021. *Ana, Pavo, Grlica: Rekluze i pustinjaci u pobožnom krajobrazu srednjovjekovnog Dubrovnika*. Zagreb – Dubrovnik: HAZU – Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku.
- Lupić, Ivan. 2014. Pilgrinov otpor. Ur. Pišković, Tatjana; Tvrtko Vuković. *Otpor: subverzivne prakse u hrvatskome jeziku, književnosti i kulturi*, Zbornik radova 42. seminara Zagrebačke slavističke škole. Zagreb: Filozofski fakultet – Zagrebačka slavistička škola, 35–79.
- Lupić, Ivan. 2016. Posvetne poslanice u drugom izdanju Držićeve *Tirene* (1607). *Filologija*, 67, 65–98.
- Lupić, Ivan; Irena Bratičević. 2017. »Jaoh, a sada sve je inako«: o kritičkoj izdaji Gundulićeva *Osmana*. *Colloquia Maruliana*, 26, 89–155.
- Lupić, Ivan; Irena Bratičević. 2018. Literary Collectors as Literary Scribes: The Case of Đuro Ferić (1739-1820). *Poznańskie Studia Slawistyczne*, 14, 129–147.
- Marković, Zdenka. 1970. *Pjesnikinje starog Dubrovnika: od sredine XVI do svršetka XVIII stoljeća u kulturnoj sredini svoga vremena*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Martire, Giulio. 2020. *Il Moniage Guillaume lungo. Edizione Critica. Modelli narrativi, modelli di cultura*. Doktorska disertacija. Macerata – Pariz: Università di Macerata – École pratique des hautes études.
- Mitić, Ilija. 1983. Članovi porodice Radulović – podanici Dubrovačke Republike – vlasnici grada Polignano u Apuliji. *Pomorski zbornik*, 21, 559–565.
- Pantić, Miroslav. 1979a. Ferić, Đuro. *Leksikon pisaca Jugoslavije*. Sv. 2. Novi Sad: Matica srpska, 115–116.
- Pantić, Miroslav. 1979b. Grizić, Đuro. *Leksikon pisaca Jugoslavije*. Sv. 2. Novi Sad: Matica srpska, 308–309.
- Perić Gavrančić, Sanja. 2026. *Nasl' jedovan' je nakon Marulićeva Naslidovan'ja – Zagonetka rukopisa 74 iz Arhiva Male braće u Dubrovniku*. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik*, 52/1, 377–402.

- Plejić, Lahorka. 2002. Grizić, Juraj, *Hrvatski biografski leksikon*. <https://hbl.lzmk.hr/clanak/grizic-juraj> (pristupljeno 18. 4. 2025.)
- Plejić Poje, Lahorka. 2012. Sveti Franjo u jednom dubrovačkom rukopisu. Ur. Bogdan, Tomislav i dr. *Perivoj od slave: zbornik Dunje Fališevac*. Zagreb: FF press, 247–259.
- Popović, Toma. 1986. *Dubrovačka arhivska građa o Beogradu*. Knj. 3: 1593–1601. Beograd: Istorijski arhiv Beograda – Istorijski institut.
- Rajna, Pio. 1877. Un nuovo codice di chansons de geste del ciclo di Guglielmo. *Romania*, 22, 257–261.
- Rapacka, Joanna. 1998. *Zaljubljeni u vilu: studije o hrvatskoj književnosti i kulturi*. Split: Književni krug Split.
- Rešetar, Milan, prir. 1918. *Djela Injacija Đorđi*. Stari pisci hrvatski, 24. Zagreb: JAZU.
- Rezar, Vlado. 2006. *De morte Christi* Damjana Beneše. Damjan Beneša, *De morte Christi*. Prir. Rezar, Vlado. Zagreb: Ex libris, 11–98.
- Rode, Benvenutus. 1917. *Necrologium Fratrum Minorum de observantia Provinciae s. p. Francisci Ragusii. Analecta Franciscana sive Chronica aliaque varia documenta ad historiam Fratrum Minorum spectantia*. Sv. VI. Ad Claras Aquas (Quaracchi) prope Florentiam: Ex typographia Collegii S. Bonaventurae, 393–603.
- Schwarzenberg, Karl. 1972. *Katalog der kroatischen, polnischen und tschechischen Handschriften der Österreichischen Nationalbibliothek*. Wien: Brüder Hollinek.
- Slade, Sebastijan. 2001. *Fasti litterario-Ragusini / Dubrovačka književna kronika*. Preveo i bilješkom popratio Pavao Knezović. Zagreb: Hrvatski institut za povijest.
- Stipčević, Aleksandar. 2004. *Socijalna povijest knjige u Hrvata*. Knj. I: Srednji vijek (od prvih početaka do glagoljskog prvotiska iz 1483. godine). Zagreb: Školska knjiga.
- Stipčević, Aleksandar. 2005. *Socijalna povijest knjige u Hrvata*. Knj. II: Od glagoljskog prvotiska (1483) do hrvatskog narodnog preporoda (1835). Zagreb: Školska knjiga.
- Stojan, Slavica. 1993. *Ivan August Kaznačić, književnik i kulturni djelatnik*. Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku.
- Stojan, Slavica. 1996. *U salonu Marije Giorgi Bona*. Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku.
- Stojan, Slavica. 1997a. Dubrovkinja Jelena Boždari rođ. Bona. *Dubrovački horizonti*, 28, 23–28.

- Stojan, Slavica. 1997b. Dubrovkinja Jelena Pozza Sorgo i sudbina *Piesni razlike* Dinka Ragnine iz 1536. godine [sic]. *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*, 35, 185–193.
- Stojan, Slavica. 1999. *Anica Bošković*. Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku.
- Špoljarić, Luka. 2015. Politika, patronat i intelektualna kultura na ugarskom dvoru u prvim godinama vladavine Matije Korvina: Nikola Modruški i *Petrova lađica* (Studija, kritičko izdanje i prijevod). *Grada za povijest književnosti hrvatske*, 38, 1–81.
- Vekarić, Nenad. 1996. *Pelješki rodovi*. Sv. 2 (L–Ž). Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU.
- Vekarić, Nenad. 2012. *Vlastela grada Dubrovnika*. Sv. 2. Vlasteoski rodovi (A – L). Zagreb – Dubrovnik: HAZU, Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku.
- Vekarić, Nenad. 2013. *Vlastela grada Dubrovnika*. Sv. 4. Odabrane biografije (A – D). Zagreb – Dubrovnik: HAZU, Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku.
- Vekarić, Nenad. 2015. *Vlastela grada Dubrovnika*. Sv. 6. Odabrane biografije (Pi – Z). Zagreb – Dubrovnik: HAZU, Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku.
- Vekarić, Nenad. 2016. *Vlastela grada Dubrovnika*. Sv. 7. Genealogije (A – L). Zagreb – Dubrovnik: HAZU, Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku.
- Vekarić, Nenad. 2017. *Vlastela grada Dubrovnika*. Sv. 8. Genealogije (M – Z). Zagreb – Dubrovnik: HAZU, Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku.
- Velagić, Zoran; Andrej Kristek. 2009. Čitatelji, knjige i tekstovi: oblici interakcije. *Osječki zbornik*, 29, 337–345.
- Vlašić, Ljubica. 2020. *Knjižna i književna kultura ženskih samostana u Dubrovniku*. Diplomski rad. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Vuksan, Dušan. 1911. Zagrebački rukopisi Gundulićeva Osmana, *Dan*, 1–2, 31–46; 3–4, 52–65.
- Žagar, Mateo. 2019. Dubrovačka ćirilica baština – kontinuitet i kontekst. Ur. Grčević, Mario; Nenad Vekarić. *Dubrovnik u hrvatskoj povijesti: zbornik radova u čast akademiku Nenadu Vekariću*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu – Hrvatski studiji, 735–757.

In Women's Service: Marks of Female Ownership in Manuscripts and Books of Old Dubrovnik

Abstract

This paper examines a corpus of about forty items—primarily manuscripts and, to a lesser extent, printed books—that, judging by ownership marks, belonged to women in Dubrovnik between the seventeenth and nineteenth centuries, with one notable earlier example from the fourteenth century. The study identifies female owners and analyzes the items with regard to the forms of ownership inscriptions, the represented authors and texts, the period of production, the scribes of the manuscripts, and, where present, marks of multiple ownership. The appendix contains an arranged list of the manuscripts and printed editions consulted, together with the names of their female owners. The paper contributes to the study of the still little-explored role of women in the early modern world of the book.

Ključne riječi: *ex libris*, oznake vlasništva, povijest knjige, rukopisi, povijest žena, redovnice, Dubrovnik

Keywords: *ex libris*, ownership marks, book history, manuscripts, women's history, nuns, Dubrovnik